www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

مەسئۇدىي

تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرسۇن پالتا ھەيرانىي

تەرجىمە قىلغۇچىدىن: مەسئۇدىي ئوتتۇرا ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئەرەب تارىخچىسى ۋە ساياھەتچىسى. ئۇنىڭ چوڭ ھەجىملىك ئەسىرى «ئالتۇن يايلاق»نىڭ 1998 ـ يىلىدىكى «خەنزۇچە تەرجىمىسىگە كىرىش سۆز» يېزىپ بەرگەن پروفېسسور ناجوك (纳忠) ئەپەندى ۋە مەزكۇر ئەسەرنى جۇڭگودا تۇنجى قېتىم فرانسۇزچە تەرجىمە نۇسخىسىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ نەشر قىلدۇرغان گىڭ شېڭ (耿昇) ئەپەندىنىڭ تونۇشتۇرۇشلىرىغا ئاساسلانغاندا، بىزگە تۆۋەندىكى ئەھۋاللار مەلۇم بولدى:

مەسئۇدىي مىلادىيە 9 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە باغدادتا تۇغۇلغان (كونكرېت يىل، ئاي، كۈن نامەلۇم)، تولۇق ئىسمى ئەبۇھەسەن ئەلى بىننى ھۇسەيىن مەسئۇدىي. ئۇ نەسەب جەھەتتىن ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ساھابىلىرىدىن بولغان ھىجازلىق ئىبنى مەسئۇدىينىڭ ئەۋلادى بولغاچقا، ئاشۇ ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ ئىسمىغا ۋارىسلىق قىلىپ، ئۆزىگە مەسئۇدىي دەپ ئات قويغان.ئۇ ياش ۋاقتىدىن تارتىپلا ئەينى زاماندا مۇسۇلمان ئىلىم ئەھلى ئارىسىدا ئەۋج ئالغان «ئىلمىي ساياھەت» قىلىشقا بەل باغلىغان. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىملىق ئىلمىي ساياھىتى مىلادىيە 910 ـ يىلى باشلانغان بولۇپ، پېرسىيە، ئوتتۇرا ئاسىيا، ھىندىستان، سەيلون (ھازىرقى سېرىلانكا) غا بارغان، ئارقىدىن، مالايسىيا تاقىم ئاراللىرى ئارقىلىق جۇڭگونىڭ دېڭىز ياقىسىغا قەدەر كەلگەن.ئىككىنچى قېتىملىق سەپىرى مىلادىيە 920 ـ يىلى باشلىنىپ، پەلەستىن، سۇرىيە، ئەنتاكىيە[1]، كاۋكاز، ئەزەر بەيجانلارغىچە بارغان. ئۇ ساياھەت جەريانىدا ئۆزى بارغان جايلارنىڭ خەلقى، تارىخى، مەدەنىيىتى، دىنىي ئېتىقادى، ئۆرپ ـ ئادەتلىرى، جۇغراپىيىسى، ئاسار ئەتىقىلىرى، كلاسسىك ئەسەرلىرى، مەشھۇر

① ئەنتاكىيە ــ تۈركىيىنىڭ شەرقىي جەنۇبىدىكى قەدىمكى شەھەر، مىلادىيىدىن 300 يىل بۇرۇنقى سالىقۇس دۆلىتىنىڭ پايتەختى بولغان.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

شەخسلىرى قاتارلىقلارنى تەكشۈرۈپ خاتىرە قالدۇرغان. قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مىسىردا ئولتۇراقلىشىپ، يازغان خاتىرىلىرىنى رەتلەپ، تەتقىق قىلىپ، ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەن ۋاجىدىي، مەقدىشىي، ئىبنى ھىسام، تەبەرىي قاتارلىق ئەرەب تارىخچىلىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن ۋە باشقا ئەسەرلەردىن پايدىلىنىپ، بىرمۇنچە مەشھۇر ئەسەرلەرنى يېزىپ چىققان. ئۇ مىلادىيە 956 ـ يىلى مىسىرنىڭ فۇستەت دېگەن يېرىدە ئالەمدىن ئۆتكەن.

مەسئۇدىينىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىشتىكى تىرىشچانلىقى، نۇرغۇن جايلارغا بېرىپ، شۇنچە مول بىلىملەرنى ئىگىلەپ، يۇقىرى قىممەتكە ئىگە بىرمۇنچە مەشھۇر ئەسەرلەرنى يېزىپ چىققانلىقى ئەرەبلەر تارىخىدا مىسلى كۆرۈلمىگەن بولغاچقا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرى ئەرەب ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ قىممەتلىك مىراسى دەپ قارالغان. شۇڭا، ئەرەب تارىخشۇناسلىرى مەسئۇدىينى «تارىخ ئىلمىنىڭ ئىمامى» دەپ ھۆرمەتلىسە، ياۋروپا تارىخچىلىرى «ئەرەبلەرنىڭ ھېرودوتى»[1] دەپ ئاتىغان. ئەپسۇسكى، تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئۇرۇش پاراكەندىچىلىكلىرى، مەسىلەن، چىڭگىزخان ئىستېلاسى، ئەھلىسەلىفنىڭ دەپسەندە قىلىشى، ئۇنىڭدىن باشقا تەبىئىي ۋە سۇنئىي بالايىئاپەتلەر تۇپەيلىدىن ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى يوقىلىپ كەتكەن بولۇپ، بەختكە يارىشا ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغانلىرىدىن بىزگە مەلۇم بولغىنى «ئالتۇن يايلاق» دېگەن ئەسىرى ھازىرغىچە ساقلىنىپ قالغان. بۇ ئەسەر ئۇزۇندىن بۇيان دۇنيا تارىخشۇناسلىق ساھەسىدە ئوتتۇرا ئەسىر تارىخىنى، ئىسلامىيەت تارىخىنى، ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىنى، ئەرەب ئەللىرى ۋە پېرسىيە تارىخىنى تەتقىق قىلىشتىكى ئىپتىدائىي ماتېرىيال دەپ قارىلىپ كەلگەن. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى يېرىمىدا فرانسىيە ئالىملىرىدىن باربېردې مېينارد (Barbierde Meynard) بىلەن پاۋېتدې كوتېللې (Pavetde Couteille) بۇ ئەسەرنى ئەرەبچىدىن فرانسۇزچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققان. بۇ تەرجىمە نۇسخا فرانسىيە ئاسىيا ئىلمى جەمئىيىتى (Societe Asiatique) تەرىپىدىن بىر بەتكە ئەسلىي ئەرەبچە نۇسخىسى بىلەن فرانسۇزچە تەرجىمىسىنى بېسىش ئۇسۇلى بويىچە 9 جىلد قىلىپ ئىشلىنىپ، 1861 ـ يىلىدىن 1877 ـ يىلىغىچە نەشر قىلىنغان. كېيىن يەنە شۇ جەمئىيەت فرانسۇزچە تەرجىمىسىنى يەنىمۇ تولۇقلاپ تۈزىتىپ، 1993 ـ يىلىغىچە تۆت تومىنى نەشر قىلدۇرغان. كىتابنىڭ تولۇق نامى «ئالتۇن يايلاق ۋە جاۋاھىراتلار خەزىنىسى» بولۇپ، فرانسۇزچە تەرجىمىسىدە قىسقارتىپ «ئالتۇن يايلاق» دەپ ئېلىنغان.

دۇنيادىكى ھەرقايسى دۆلەتلەرنىڭ تارىخ ئالىملىرى بۇ كىتابنى تونۇشتۇرغان، تەرجىمە قىلغان ۋە ئۇنىڭدىن ستاتىلارنى ئالغان بولسىمۇ، 1998 ـ يىلىغىچە خەنزۇچىغا تولۇق تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنمىغان.

1985 ـ يىلى 11 ـ ئايدا مەملىكىتىمىزدىكى خۇيزۇلارنىڭ مەشھۇر ئالىمى، ئەرەب تىلى مۇتەخەسسىسى، بېيجىڭ چەت ئەل تىللىرى ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى ناجوڭ ئەپەندى ئەينى چاغدىكى دۆلەت مىللەتلەر خىزمىتى كومىتېتىنىڭ مۇدىرى ئىسمائىل ئەھمەد بىلەن بىللە سەئۇدى ئەرەبىستانىنى زىيارەت قىلىش سەپىرىدە مەزكۇر كىتابنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكەن. جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى تارىخ تەتقىقات ئورنىدىن گىڭ شېڭ ئەپەندى بۇ ئەسەرنى ئەڭ يېڭى فرانسۇزچە تەرجىمە نۇسخىسىدىن

---

[1] ھېرودوت ـــ مىلادىيىدىن بۇرۇنقى 480 ـــ 490 ـ يىللار ياكى مىلادىيىدىن تەخمىنەن 425 يىل بۇرۇن ئۆتكەن يۇنان تارىخچىسى بولۇپ، «تارىخ ئاتىسى» دەپ ئاتالغان. ئۇ ئۆز ئەسىرىدە يۇنان بىلەن پېرسىيە ئۇرۇشىنى تەسۋىرلەپ، ئەھمانىيلار سۇلالىسى ۋە مىسىر قاتارلىق دۆلەتلەرنىڭ تارىخىنى بايان قىلغان. سېكتايلار (ساكلار)نىڭ تۇرمۇش ۋە ئۆرپ ـ ئادەتلىرىنى تۇنجى قېتىم سىستېمىلىق تونۇشتۇرغان (سابىق «سوۋېت ئىتتىپاقى ئېنسىكلوپېدىيە لۇغىتى» 1413 ـ بەتكە قارالسۇن).

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىپ چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ 1 ـ بابىدىن 69 ـ بابىغىچە (پۈتۈن كىتاب جەمئىي 131 باب) بولغان 1 ـ، 2 ـ تومىلىرى بىر كىتاب قىلىنىپ، 1998 ـ يىلى چىڭخەي خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

مەسئۇدىينىڭ دۇنياغا مەشھۇر «ئالتۇن يايلاق» ناملىق بۇ ئەسىرىنىڭ 15 ـ بابىدا تارىختا ئۆتكەن ئەجدادىمىز ئافراسىياب، تۇرك قەبىلىلىرى، قىماقلار، بارسغانلار، ئوغۇزلار، ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ياشىغان جايلىرى، شۇنداقلا باشقا ئىشلار توغرىسىدا قىممەتلىك مەلۇماتلار بېرىلگەنلىكتىن، شۇ بابنىلا تەرجىمە قىلىپ ئوقۇرمەنلەرنىڭ پايدىلىنىشىغا سۇندۇم.

ئون بەشىنچى باب

جۇڭگو ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكى ۋە تۇركلەرنىڭ پادىشاھى ئامۇر① ئەۋلادلىرىنىڭ تارقىلىشى، جۇڭگو ۋە ئۇنىڭ پادىشاھلىرىغا ئائىت ماتېرىياللار، پادىشاھلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ۋە سىياسىي تۇزۇملىرى

جۇڭگو ئاھالىسىنىڭ نەسەبلىرى ۋە كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا كۆپچىلىكنىڭ قاراشلىرى بىر - بىرىگە ئوخشىمايدۇ. بىرمۇنچە كىشىلەر فارۇق (بۇ كىشى غۇبارنىڭ ئوغلى، غۇبار سالىھنىڭ ئوغلى، سالىھ ئەرفسادنىڭ ئوغلى، ئەرفساد سامىنىڭ ئوغلى، سام نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى) زامانىدا نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋلادلىرى ئارىسىدا زېمىن تەقسىماتى بولغاندا، ئامۇر (بۇ كىشى تۇبىلىنىڭ ئوغلى، تۇبىل ياپەسنىڭ ئوغلى، ياپەس نۇھ ئەلەيھىسسالامنىڭ ئوغلى)نىڭ ئەۋلادلىرى شەرقىي شىمال تەرەپكە قاراپ يول ئاپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر قىسمى، يەنى رېئۇنىڭ ئەۋلادلىرى شۇ ماڭغانچە شىمالغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، يىراق ـ يىراقلارغا تارقىلىپتۇ، بىرقانچە پادىشاھلىق، يەنى دايلام، گىلان، تەيىلسەن، بابىر، موغان ۋە كاۋكاز رايونىدىكى لېسگىلېن قوۋملىرى بارلىققا كەپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھازارلار، ئابخازلار، ئاۋارلار (سارىرلار)، كاشاكلار ۋە بۇ رايونلارغا تارقالغان باشقا مىللەتلەر تاكى تېرابازوندا، مايۇتس دېڭىزى، قارا دېڭىز، كاسپىي دېڭىز (ئىچكى كۆل) غا قەدەر يېتىپ بېرىپتۇ. ئۇلار، ھەتتا بۇلغارلار ۋە ئۇلارغا قوشنا مىللەتلەرنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغانكەن.

ئامۇرنىڭ باشقا ئەۋلادلىرى ئوخسۇس② دەرياسىدىن ئۆتۈپتۇ، كۆپ قىسمى جۇڭگوغا بېرىپتۇ. ئۇلار بىرقانچە كىچىك گۇرۇھقا بۆلۈنۈپ، ئوخشاش بولمىغان رايونلارغا تارقىلىپتۇ. مەسىلەن، خۇتتالانلار (خۇتتالاندا ئولتۇراقلاشقان)، رۇۋسەنلەر، ئۇسرۇشنا، سوغدى (سوغدىيانا بۇخارا بىلەن سەمەرقەند ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ)، پەرغانە، تاشكەنت، ئىسپىجاپ ۋە فاراب ئاھالىلىرىدەك. بۇ كىشىلەر بەزى شەھەر، يېزىلارنى بەرپا قىپتۇ. باشقىلىرى ئۇلاردىن ئايرىلىپ يايلاقلاردا ئولتۇراقلىشىپتۇ. مەسىلەن، تۇركلەر، قارلۇقلار، توققۇز ئوغۇزلار. ئۇلار قوچۇ③ (Kūshan، ūshan)، مەسئۇدىي يېڭىلىشىپ قالغاندەك قىلىدۇ، بۇ يەر كۇچا ـــ كۇسەن بولۇشى كېرەك ئىدى. ـــ فرانسۇزچىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن) شەھىرىنى ئىگىلەپتۇ. بۇ يەر خۇراسان بىلەن جۇڭگو تۇزلەڭلىك رايونى ئارىسىغا توغرا كېلىدىغان بىر پادىشاھلىقنىڭ مەركىزى ئىكەن. بۇ يەردىكى ئاھالىلەر بۇگۇنكى

① ئامۇر ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: «ياپەسنىڭ ئوغلى بولۇشى مۇمكىن...» دەپ ئىزاھات بەرگەن.
② ئوخسۇس ـــ ئامۇ دەرياسىنىڭ قەدىمكى نامى.
③ بۇ يەردە مەسئۇدىي يېڭىلىشىپ قالغاندەك تۇرىدۇ، بۇ جاي كۇچا ـــ كۇسەن بولۇشى كېرەك ئىدى ـــ فرانسۇزچىدىن خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

كۈندىمۇ (هىجرىيە 332 \ مىلادىيە 943 ـ يىلى) يەنىلا تۈركلەرنىڭ هەرقايسى قوۋۇم ۋە قەبىلىلىرىگە مەنسۇپ. ئۇلار ئەڭ باتۇر، ئەڭ قۇدرەتلىك ۋە ئەڭ قائىدىلىك ـ يوللۇق مىللەت. ئۇلارنىڭ پادىشاهى ئۇيغۇرخان (Uygurkhan) دېگەن هۆرمەت نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. بۇ مۇشۇ زېمىندىكى بارلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى بىردىنبىر پادىشاهتۇر. ئۇلار ئەرۋاهلار توغرىسىدىكى دىنىي قائىدىلەرنى تارقاتىدۇ.

تۈركلەر ئىچىدە قىماقلار، بارسغانلار، بېدىللار، ماجارلار (هونلار) ۋە ئوغۇزلار بار ئىدى. ئۇلار بارلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى ئەڭ باتۇرلاردىن ئىدى. قارلۇقلار بولسا رەڭگىرويى كېلىشكەن، قەددى ـ قامەتلىك، هەربىرى گۈزەل بولۇشتەك ئالاهىدىلىكى بىلەن مەشهۇر ئىدى. ئۇلار پەرغانە، تاشكەنت ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى رايونلارغا تارقالغان. هاكىمىيەت دەل مۇشۇ كىشىلەرنىڭ قولىدا بولغانلىقى ۋە بۈيۈك قاغانمۇ دەل مۇشۇ كىشىلەر ئىچىدىن تاللىنىدىغانلىقتىن، بۈيۈك قاغان بارلىق تۈرك خانلىقلىرىنى ئۆز هۆكۈمرانلىقى ئاستىغا مەركەزلەشتۈرگەن ۋە ئۇلارنىڭ هەممە پادىشاهلىرىغا قوماندانلىق قىلغان. ئۇلارنىڭ بىر قاغانى تۈركلەردىن بولغان ئافراسىياب بولۇپ، ئۇ پېرسىيەنى بويسۇندۇرغۇچىدۇر؛ (قاغانلارنىڭ) يەنە بىرى شابىھ (shabeh) دۇر. سەمەرقەند قۇملۇقىدىكى ئەمەد شەهىرى غايىب بولغاندىن بۇيان، تۈركلەردە پادىشاهلار قاغانىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنىدىغان ئىشلار قالماپتۇ. «ئۆتكەن زامان تارىخى»① ناملىق كىتابىمىزدا بۇ شەهەرنىڭ قانداق ئەهۋالدا، نېمە سەۋەبتىن ئۆز هاكىمىيىتىدىن مەهرۇم بولغانلىقىنى تونۇشتۇرغانىدۇق.

ئامۇر ئەۋلادلىرىنىڭ يەنە بىر تارمىقى هىندىستان چېگرىسىغا بېرىپتۇ. ئۇ يەرنىڭ هاۋا كىلىماتى ئۇلارغا شۇنچە زور تەسىر كۆرسىتىپتۇكى، رەڭگىرويى تۈرك سىياقىدىن ئۆزگىرىپ هىندىلارنىڭكىگە ئوخشاپ قاپتۇ. ئۇلار شەهەردە ئولتۇراقلىشىپتۇ، كىگىز ئۆيلەردە ياشايدىغانلىرىمۇ بار ئىكەن. ئۇلار ئىلگىرى ئۇيغۇر ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەۋن (Awûn') ئىسىملىك بىر ئوغلى ۋارىسلىق قىپتۇ. بۇ شاهزادە ئاتىسىغا بولغان ئىچ ئاغرىقىنى بىلدۈرۈش ۋە ئۇنى خاتىرىلەپ تۇرۇشنى

① «ئالتۇن يايلاق»نى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىنىڭ تونۇشتۇرۇشىغا ئاساسلانغاندا، «ئۆتكەن زامان تارىخى» ناملىق كىتاب مەسئۇدىنىڭ ئەينى چاغدا يازغان يەنە بىر مەشهۇر ئەسىرى بولۇپ، هازىرغىچە تېپىلمىغان.

② ياڭجۇ توغرىسىدا خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىنىڭ ئىزاهاتىدا «ئەسلىي ئەسەردە Ansū دېيىلگەنىكەن، بىز ئۇنى Yansū=Yancū دەپ ئوقۇدۇق» دېيىلمىپتۇ. ئەرەبچىسى قانداق يېزىلغانلىقى نامەلۇم.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

مەقسەت قىلىپ، پۇقرالارنى جەسەتنى ياقۇت كۆزلۈك تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ، ئالتۇن ھەيكەل ئىچىگە ئورۇنلاشتۇرۇشقا ۋە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىغا بويسۇنۇشقا بۇيرۇپتۇ. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگەن - كەچتە پۇقرالىرى بىلەن بىللە مەرھۇم پادىشاھنىڭ جەسىتى سېلىنغان ئالتۇن ھەيكەل ئالدىغا كېلىپ، تىزلىنىپ ھۆرمەت بىلدۇرۇپ تەزىم قىلىدىكەن. ئۇ 250 يىل ھۆكۈم سۈرۈپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ئۇنىڭ پادىشاھلىق ئورنىنى ئەيتادۇن (Aythadūn) دېگەن ئوغلى ئىگىلەپتۇ. ئۇمۇ ئاتىسىنىڭ جەسىتىنى ئالتۇن ھەيكەل ئىچىگە ئورنىتىپ، ھەيكەلنى يەنە ئالتۇندىن ياسالغان تەخت ئۈستىگە جايلاشتۇرۇپ، بۇ ئىسىنىڭ ھەيكىلىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قويۇپتۇ. ئۇ ئاۋۋال بۇ ئىسىنىڭ ھەيكىلىگە تەزىم قىلىپ، ئاندىن ئاتىسىنىڭ ھەيكىلىگە تەزىم قىلىدىكەن، پۇقرالىرىمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ شۇنداق قىلىدىكەن. بۇ پادىشاھ پۇقرالىرىغا ئالاھىدە ئەقىل - پاراسەت بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلىپ، ھەرقانداق ئىشتا باراۋەر مۇئامىلە قىپتۇ، ھەممە كىشىگە ئادىللىق بىلدۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ غەمخورلۇقىدىن پۇقرالىرى ۋە بايلىقلىرى ناھايىتى كۆپىيىپتۇ. ئۇنىڭ تەختتە ئولتۇرغان ۋاقتى 200 يىلدەك داۋاملىشىپتۇ.

ئۇنىڭ تەختىگە ئوغلى ئەيتانەن (Aythan ân) ۋارىسلىق قىپتۇ. بۇ شاھزادىمۇ ئاتىسىنىڭ جەسىتىنى ئالتۇن ھەيكەل ئىچىگە ئورنىتىپ، ئەجدادلىرىنىڭ قىلغانلىرىغا ئەمەل قىلىپ، ئاتىسى ئۇچۇن ھەرخىل خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىنى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ ئۇزاق ۋاقىت ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش جەريانىدا ئۆز دۆلىتىنىڭ چېگرىسىنى ئۇزلۇكسىز كېڭەيتىپ، تاكى يېقىن دوستى تۈركلەرنىڭ چېگرىسىغا قەدەر يەتكۈزۈپتۇ، ئۇ 400 يىل ياشاپتۇ. ئۇ تەختتە ئولتۇرغان مەزگىلدە جۇڭگولۇقلار ئىنتايىن نەپىس ۋە كۆركەم قول ھۈنەر - سەنئەت بۇيۇملىرىنى كەشىپ قىپتۇ.

ئۇنىڭدىن كېيىن تەختكە ئوغلى خارەتەن (Harātān) ۋارىسلىق قىپتۇ. بۇ پادىشاھ كىشىلەرگە چوڭ كېمە ياستىپتۇ. جۇڭگونىڭ ئەڭ ئېسىل مەھسۇلاتلىرىنى ئېكسپورت قىلىشقا مەسئۇل كىشىلەر كېمە بىلەن سىند، ھىندىستان، بابىل قاتارلىق دېڭىز يولى ئارقىلىق يېتىپ بارغىلى بولىدىغان يىراق - يېقىنداكى رايونلارغا بارىدىكەن؛ پادىشاھ نامىدىن بۇ جايلارنىڭ پادىشاھلىرىغا كەمدىن - كەم ئۇچرايدىغان قىممەت باھالىق سوۋغاتلارنى تەقدىم قىلىدىكەن؛ قايتقان چاغلىرىدىمۇ ھەرقايسى جايلارنىڭ ئەڭ ئېسىل، ھەتتا ئاز ئۇچرايدىغان يېمەكلىك، ئىچىملىك، كىيىم - كېچەك، زىلچا - گىلەملىرىنى ئالغاچ كېلىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى بارغان جايلاردىكى مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمەتلىرى، دىنى، قانۇنلىرى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىگە دائىر ئەھۋاللارنى ئىگىلەپ كېلىش ۋەزىپىسىمۇ بار ئىكەن، شۇنداقلا چەت ئەللىكلەرنى ۋەتەنىنىڭ ياقۇت، پۇراقلىق دورا - دەرمەكلىرىگە، سايمان - جابدۇقلىرىغا قىزىقتۇرۇشقىمۇ مەسئۇل ئىكەن. ئۇلار كېمە بىلەن تەرەپ - تەرەپلەرگە بېرىپ، چەت ئەللەرنىڭ دېڭىز قىرغاقلىرىدا توختاپ، ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى ئىجرا قىلىدىكەن. بۇ ئەلچىلەر كېمىسى توختىغانلىكى دېڭىز بويلىرىدا ئۆزلىرى كېلىپ كەلگەن تاۋارلارنىڭ ئېسىللىقى بىلەن شۇ جايلاردىكى ئاھالىنىڭ زوقىنى قوزغايدىكەن. ئۆز زېمىنىدىن چوڭ دەريالار ئېقىپ ئۆتىدىغان ئەللەرنىڭ پادىشاھلىرىمۇ كېمە ياستىپ، ئۇنىڭغا شۇ ئەلدىن چىقىدىغان ھەرخىل تاۋارلارنى بېسىپ جۇڭگوغا ئەۋەتىدىكەن؛ پادىشاھنىڭ سوۋغا - سالاملىرىغا ئېرىشكەنلىكىگە جاۋابەن ئۇنىڭغىمۇ سوۋغاتلارنى تەقدىم قىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، جۇڭگو پادىشاھى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىدىكەن. نەتىجىدە، بۇ پادىشاھنىڭ قولىدا جۇڭگو گۈللەپ - راۋاجلىنىپ، ھاكىمىيەت مۇستەھكەملىنىپتۇ. ئۇ 200 يىل ھۆكۈم سۈرۈپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

خەلق پادىشاھنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىگە چەكسىز قايغۇرۇپ، بىر ئاي ھازا ئېچىپ دەپنە مۇراسىمى ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، ئۆز تەقدىرىنى ئۇنىڭ چوڭ ئوغلىغا تاپشۇرۇپ، ئۇنى پادىشاھ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

قىپتۇ. ئۇنىڭ ئىسمى تۇتال (Tûtal) ئىكەن. ئۇمۇ ئاتىسىنىڭ جەسىتىنى ئالتۇن ھەيكەلگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئەجدادلىرىنىڭ ئادىتىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، مەملىكەتنىڭ ھەممىلا يېرى گۈللەپ ياشناپتۇ. ئۇ بۇرۇن ئۆتكەن پادىشاھلار بىلمەيدىغان ئاقىلانە ئادەتلەرنى قوبۇل قىلىپ قوللىنىپتۇ. ئۇ ئىمپېرىيىنىڭ بىردىنبىر ئاساسى ئادالەت ئىكەنلىكىنى، ئادالەت پەرۋەردىگارنىڭ تارازىسى ئىكەنلىكىنى، پۈتۈنلەي ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ، داۋاملىق ھەرىكەت قىلىشنىڭ ئۆزى ئادالەت بولىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويۇپتۇ. ئۆز خەلقىنى بىر - بىرىدىن پەرقلەندۇرۇش ئۈچۈن ئېسىلزادىلەر تەبىقىسىنى ئايرىپ چىقىپ، ئۇلارغا شان - شەۋكەت ئاتا قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئاھالىنى دەرىجە بويىچە تۈرگە ئايرىپ، ھەر كىمنىڭ شۇغۇللىنىدىغان كەسپىنى مۇقىملاشتۇرۇپ بېرىپتۇ. ئۇ بىر ئىبادەتخانا سالدۇرۇش ئۈچۈن مۇنبەت بىر پارچە يەرنى تاللاپتۇ. ئۇ يەر گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن، سۇغىرىش شارائىتى ياخشى جاي ئىكەن. شۇ يەرگە قۇرۇلۇش قىلىش ئۈچۈن ئۇل سېلىنىپتۇ. پادىشاھ كىشىلەرگە ئەمر قىلىپ، بۇ يەرگە ھەر خىل رەڭلىك تاشلارنى كەلتۈرۈپ، بىر ئىبادەتخانا سالدۇرۇپتۇ. بىنانىڭ ئۈستىگە ھاۋا ئۆتۈشۈپ تۇرىدىغان پەنجىرىلىك گۈمبەز ياسالغان بولۇپ، ئۈستىگە يەنە تەڭرىگە سەجدە قىلغۇچىلار ئۈچۈن مەخسۇس بىر ھۇجرىمۇ ياسىتىپتۇ. قۇرۇلۇش تولۇق تاماملانغاندىن كېيىن، پادىشاھ ئىبادەتخانا ئۆگزىسىنىڭ قىرىغا ھەيكەللەرنى تىزىپ قويۇشنى بۇيرۇپتۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەجدادلىرىنىڭ جەسەت سۆڭەكلىرىمۇ بار ئىكەن. ئاندىن ئۇ يەنە: «مەن مۇشۇنداق قىلمىسام، ئاقىلانىلىك بولمايدۇ. ئىبادەتخانىنىڭمۇ ھېچقانداق كېرىكى بولمايدۇ» دەپ پۇقرالارنى گۈمبەز ئۈستىگە قويۇلغان جەسەتلەرگە سەجدە قىلىشقا بۇيرۇپتۇ.

پادىشاھ دۆلەتنىڭ كاتتا ئەرباب، ئەركان، ئېسىلزادىلىرىنى يېنىغا چاقىرىپ: بارلىق پۇقرالارنى پەقەت بىر خىللا ئەقىدە - ئېتىقادنىڭ تىزگىنى ئاستىغا ئېلىشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى، بۇ خىل ئەقىدە - ئېتىقاد ئۇلارغا سېلىنغان بىر خىل كىشەن بولىدىغانلىقىنى، شۇنداق بولغاندىلا تەرتىپ ۋە ئامانلىق كاپالەتكە ئىگە بولىدىغانلىقىنى، بىر ئىمپېرىيىدە تەرتىپ ۋە قانۇن - تۈزۈم ھۆكۈمران ئورۇننى ئىگىلىمىگەندە، دۆلەتنىڭ ھەر خىل زىيان - زەخمەتكە ئۇچرايدىغانلىقى ۋە تېز گۈمران بولۇش خەۋپىگە يولۇقىدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. ئارقىدىن ئۇ پۇقرالارنى باشقۇرۇش مەقسەت قىلىنغان قانۇنلارنى تۈزۈپتۇ ۋە ئۇلارنى پۇقرالار چوقۇم ئەمەل قىلىشقا تېگىشلىك ھەرىكەت مىزانى قىلىپ بېكىتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قاتىللار ۋە باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلغانلارنى بىردەك جازاغا تارتىش ئىمتىيازىغا ئىگە بوپتۇ. قانۇنلۇق نىكاھلىنىش بەلگىلىنىپ، ئەرلەر خوتۇن ئېلىش ھوقۇقىغا ئېرىشىپتۇ؛ ئاتا-بالا مۇناسىۋىتى قانۇنىي كاپالەتكە ئىگە بوپتۇ. ئېلان قىلىنغان بۇنداق قانۇنلار بىرقانچە تۈرلۈك ئىكەن: بەزىلىرى ئەمەل قىلىش ۋە ئىجرا قىلىش زۆرۈر بولغان، خىلاپلىق قىلسا، جىنايىتىدىن تىنىۋالسا بولمايدىغان مۇتلەق نوپۇزغا ئىگە قانۇنلار ئىكەن. قالغانلىرى بولسا، نۆۋەتتىن تاشقىرى ۋە مەجبۇرلاش خاراكتېرى يوق قانۇنلار ئىكەن. پادىشاھ پۇقرالارنىڭ ئۆز پەرۋەردىگارى بىلەن ئالاقىلىشىپ تۇرۇش مەجبۇرىيىتى بولىدىغانلىقىنى، يەنى بىر سوتكىنىڭ مەلۇم ۋاقتىدا پەرۋەردىگارغا ئىبادەت قىلىپ، بەزى رەسمىيەتلەرنى ئۆتىشى لازىملىقىنى، لېكىن تەزىم قىلمىسىمۇ، تىزلانمىسىمۇ بولىدىغانلىقىنى بەلگىلەپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە يىللىق، ئايلىق ئىبادەتلەرمۇ بار ئىكەن. بۇنداق ئىبادەتلەردە تەزىم قىلىش، تىزلىنىش زۆرۈر ئىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە بەزى تەنتەنىلىك بايراملارنىمۇ بېكىتىپتۇ.

بۇزۇقچىلىق قىلىدىغانلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىش ئۈچۈن، پادىشاھ بەزى جازالاش تەدبىرلىرىنى بېكىتىپ، بۇزۇقچىلىققا تايىنىپ ياشايدىغان ئاياللارنى باج تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلاپتۇ. ئۇلارغا ھەرقانداق

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

چاغدا توي قىلىش هوقۇقى بېرىلمەيدىكەن، ناۋادا ئۇلار بۇزۇقچىلىقنى تاشلىسا، باج تاپشۇرۇشتىن قۇتۇلىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئوغۇل بالىلىرى پادىشاهقا تەۋە بولۇپ، ئەسكەر ياكى قۇل قىلىنىدىكەن؛ قىزلىرى بولسا ئانىسىنىڭ قېشىدا قالدۇرۇلۇپ، ئانىسىنىڭكىگە ئوخشاش كەسىپ بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن. پادىشاه يەنە ئىبادەتخانىلارغا نەزىر ـ چىراغ بۇيۇملىرىنى ئەكېلىپ قويۇش، يۇلتۇزلارغا ئاتاپ كۈيدۈرۈش، هەرخىل يۇلتۇزلارغا چوقۇنۇش توغرىسىدىمۇ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ ۋە قاچان، قانداق كۈيدۈرۈش ۋە قانداق دورىلارنى ئىشلىتىش قاتارلىقلارنىمۇ بەلگىلەپتۇ. بۇ پادىشاه ئۆز خەلقىنىڭ بارلىق ئىشلىرىنى رەتلىك، تەرتىپلىك، ئېدىتىلىق تەشكىللىگەچكە، هۆكۈمرانلىق ئىشلىرى ئوڭۇشلۇق يۈرۈشۈپ، نوپۇس سانى كۆپىيىپتۇ. ئۇ تەخمىنەن 150 ياشىتا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ.

پۇقرالىرى ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن بەكمۇ قايغۇرۇپ، جەستىنى هەرخىل ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن ئالتۇن هەيكەل ئىچىگە قويۇپتۇ ۋە ئۇنىڭ نامىغا ئاتاپ كۆركەم، هەشەمەتلىك بىر ئىبادەتخانا ياساپتۇ. ئىبادەتخانىنىڭ ئۆگزىسىگە ئىككى چوڭ يۇلتۇز[1] ۋە بەش سەييارىنىڭ شەكلى بىلەن رەڭگىگە تەققاس قىلىپ، بىر ـ بىرىگە ئوخشاشمايدىغان يەتتە دانە ياقۇت ئورنىتىلىپتۇ. پادىشاه ۋاپات بولغان كۈن دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىدىغان ۋە دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدىغان كۈن قىلىپ بېكىتىلىپ، هەر قېتىم ۋاقتى كەلگەندە، كۆپچىلىك شۇ ئىبادەتخانىغا يىغىلىدىغان بوپتۇ. ئىبادەتخانا ئۆگزىسىنىڭ هەممە كىشى كۆرەلەيدىغان بىر يېرىگە بارلىق ئىزباسارلارنىڭ چوقۇنۇشى ۋە نەمۇنە قىلىشى ئۈچۈن، مەرهۇم پادىشاهنىڭ رەسمى چۈشۈرۈلگەن ۋە ئالاهىدە تۆهپىلىرى يېزىلغان ئالتۇن مۇنبەر ئورنىتىلىپتۇ. يەنە ئۇنىڭ رەسمىنى شەهەر قوۋۇقىغا، تىللا ۋە تۇچ، مىس پۇللارغا ئويۇپ چىقىرىپتۇ. بۇ پۇللار پادىشاهنىڭ پۇل، مال ـ مۇلۈكلىرىنىڭ ئاساسلىق قىسمى ئىكەن. كىشىلەر ئۇنىڭ رەسمىنى توقۇلما بۇيۇملارغىمۇ بېسىپتۇ.

ئاخىردا ياڭجۇ[2] هۆكۈمەت تۈرۈشلۇق جاي قىلىپ بېكىتىلىپتۇ. خۇددى بىز يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۇ يەر دېڭىزدىن ئۇچ ئايلىق كېلىدىغان ياكى ئۇنىڭدىنمۇ يىراق چوڭ شەهەر ئىكەن. ئۇلارنىڭ زېمىنىنىڭ قىيپاچ شەرق تەرىپىدە، يەنى تۇبۇت يۆنىلىشى تەرەپتە مىدو (Mdo ياكى Mad \ Mdhū) دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر شەهەر بولۇپ، بۇ شەهەر خەلقى تۇبۇتلەر بىلەن توختىماي ئۇرۇش قىلىپ تۇرىدىكەن. بۇ پادىشاهلىقنىڭ تەختىنى بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئىگىلەپ كەلگەن پادىشاهلار بايا بىز زىكىر قىلىپ ئۆتكەن پادىشاه تۈزگەن قانۇنلارغا سادىقلىق بىلەن ئەمەل قىلغانلىقتىن، مەملىكەت ئۇزلۇكسىز گۈللەپ ياشناپتۇ. ئۇلار مول بايلىق ۋە مەهسۇلاتلار، ئادىل قانۇن ئارقىلىق ئۆز ئىمپېرىيىسىگە هۆكۈمرانلىق قىپتۇ. زوراۋانلىق سىياسەتلىرى بىكار قىلىنىپتۇ. ئۆز دۇشمەنلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىپ تۇرۇپتۇ. چېگرا بويلىرىغا قوشۇن تۇرغۇزۇپتۇ. قوشۇنىنىڭ تەمىناتىنى بەلگىلەنگەن مۇددەتتە تارقىتىپ بېرىپتۇ. بۇ مەملىكەتكە هەرقايسى ئەللەرنىڭ سودىگەرلىرى هەرخىل تاۋارلارنى قۇرۇقلۇق ۋە دېڭىز يوللىرى ئارقىلىق كۆپلەپ ئەكېلىپ تۇرۇپتۇ.

جۇڭگولۇقلار بۇتقا چوقۇنىدىغان بولۇپ، دىنىي پائالىيەتلىرىنىڭ قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى دىنىي پائالىيەتلىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان جايلىرى خېلى كۆپ. جۇڭگولۇقلار بۇتقا چوقۇنىدۇ، ئۇنىڭغا ئاتاپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىدۇ. ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەر پەرۋەردىگارنىڭ هەققىگە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىدۇ. هەرخىل ئوبراز ۋە بۇتلار بىر خىل نىشاندىنلا ئىبارەت. ئاشۇنداق نادان، قارا

① ئىككى چوڭ يۇلتۇز ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: «بۇ قۇياش بىلەن ئايىنى كۆرسىتىدۇ» دەپ ئىزاهات بەرگەن.
② ياڭجۇ ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى: «ياڭجۇ هازىرقى خىياڭسۇ ئۆلكىسىدە ئىدى» دەپ ئىزاهات بەرگەن.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

قورساقلار بۇت بىلەن ياراتقۇچى ئىلاهنى بىرلەشتۈرۈۋېلىپ، ئۇلارغا ئوخشاشلا چوقۇنۇپ سەجدە قىلىۋېرىدۇ. بۇتقا چوقۇنۇش ئاللانى هېس قىلىش قىيىن بولغان بىر خىل ئېتىقاد شەكلى. بۇنداق ئېتىقاد شەكلى ياراتقۇچى ئىگەمنىڭ ئىززەت ـ هۆرمىتىگە، يۈكسەكلىكىگە ۋە كۈچ ـ قۇدرىتىگە نۇقسان يەتكۈزىدۇ. هالبۇكى، بۇنداق بۇتقا چوقۇنۇش دىن جەهەتتىن ئىتائەت قىلىشنىڭ بىر خىل بەلگىسى ۋە ئىلاه دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئۆتكۈنچى باسقۇچىدۇر. تاكى ئىككى مەنبەچىلىك ۋە ماتېرىيالىستىك دىنىي نەزەرىيە ۋە ئۇنىڭ سىستېمىسى بارلىققا كەلگەنگە قەدەر جۇڭگونىڭ ئەھۋالى مۇشۇنداق بولۇپ كەلدى. بۇ دەۋردىن ئىلگىرى جۇڭگولۇقلارنىڭ ئېتىقادى، كۆزقارىشى ۋە بۇتقا چوقۇنۇشى هىندىستان خەلقىنىڭ هەرقايسى باسقۇچلاردىكى دىنىي تەپەككۇرى ۋە كونكرېت ئۇسۇلى بىلەن ماسلىشىپ كەلگەن. مەيلى ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىدا هەرقانچە چوڭ ئۆزگىرىش يۈز بەرگەن بولسۇن ياكى ئۇلاردا ئىزدىنىش روهى تۇپەيلىدىن هەرقانچە كۈچ بەس ـ مۇنازىرىلەر بولغان بولسۇن، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ قانۇن ـ تۈزۈم جەهەتتىكى قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىدە ئەنئەنە بويىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن قەدىمكى قانۇنلىرىغا باشتىن ـ ئاخىر ئەمەل قىلىپ كەلدى.

ئۇلارنىڭ مەملىكىتى توققۇز ئوغۇزلارنىڭ مەملىكىتى بىلەن قوشنا ئىدى. ماقالىمىزنىڭ ئالدىنقى قىسمىدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، توققۇز ئوغۇزلار مانى مۇخلىسلىرىدىن بولۇپ، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇقتىن ئىبارەت ئىككى مەنبەنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى جاكارلىغانىكەن. بۇ مىللەت نادان كۈپپارلاردىن بولۇپ، ئېتىقادى باشقا تۈركىي مىللەتلەرنىڭ ئېتىقادىغا ئوخشايدىكەن. ئىككى مەنبەچىلىك دىنىنىڭ شەيتانلىرى ئۇلار ئارىسىدا پەيدا بولۇپ، ئۇلارنى ئېزىتقۇ سۆزلەرنى قىلىپ ئازدۇرۇپ، هاياتلىقتىكى تۇغۇلۇش بىلەن ئۆلۈش، ساغلاملىق بىلەن كېسەللىك، بايلىق بىلەن نامراتلىق، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق، بىرلىشىش بىلەن ئايرىلىپ كېتىش، بىر-بىرىگىش بىلەن پارچىلىنىش، ئۆرە تۇرۇش بىلەن يېتىش، مەۋجۇتلۇق بىلەن يوقلۇق، كېچە بىلەن كۈندۈز ۋە ئۇلاردىن باشقا قارىمۇقارشى بولغان ئىككى تەرەپنىڭ ئۆزئارا ئورۇن ئالمىشىش هادىسىلىرىنى كۆرسىتىپ بېرىپتۇ. ئارقىدىن يەنە ئەقىل ئىگىسى بولغان ئادەملەرگە، چارۋا ـ ماللارغا زىيان كەلتۈرىدىغان هەرخىل ئازاب ـ ئوقۇبەتلەرنى، بالىلارغا، دۇهۇللەرگە ۋە ساراڭلارغا كەلتۈرۈلىدىغان چىدىغۇسىز مەجرۇهلۇقلارنى بايان قىپتۇ. ئۇلار يەنە: پەرۋەردىگارنىڭ ئۆزلىرىگە بۇنداق بالا ـ قازالارنى كەلتۈرمەيدىغانلىقىنى، بۇ ئۇنىڭ ئۇلۇغ كارامەتلىرى نامايان بولغان خەيرلىك ئىشلار ئارىسىدىكى ئادەمنى خاپا قىلىدىغان بىر خىل زىددىيەت بولۇپ، پەرۋەردىگارنىڭ تاپا ـ تەنىلەردىن مۇستەسنا ئىكەنلىكىنىمۇ قوشۇپ سۆزلەپتۇ. ئۇلار خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئورۇنلۇقتەك كۆرۈنمىدىغان ۋە شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان دەلىللەر ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىدىيىسىنى ئۆزىگە قارىتىپ، سەپسەتىسىنى قوبۇل قىلدۇرۇۋاپتۇ.

جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىدە يەككە ـ يېگانە ياشاش ۋە چارۋا ـ مالنى نەزىر ـ چىراغ قىلىشتەك ئەخلاق ئۆلچىمى ئۇزاق ۋاقىت هۆكۈم سۈرۈش جەريانىدا، جۇڭگو تۈركلەر پادىشاهى ئۇيغۇر قاغان بىلەن باشتىن ـ ئاخىر ئۇرۇش هالىتىدە بولۇپ كەلگەن. بىراق، تۈركلەر پادىشاهى ئۇيغۇر قاغان مانى مۇخلىسىغا ئايلانغاندا، ئۇلار بىرلىشىپ هاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان بولۇپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆزقارىشى ۋە ئېتىقادى خىلمۇخىل بولسىمۇ، جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ پادىشاهلىرى سوراقچى ۋە دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرغۇچى ئەمەلدارلارنى تاللاشتا ئىزچىل تۈرده ئەقلىي قابىلىيىتى، هۆكۈم قىلىش ئىقتىدارى ۋە قانۇن ـ تۈزۈم ئېهتىياجىغا ئاساسلىنىپ ئىش كۆرىدىكەن، ئەمەلدار ـ ئەربابلار ۋە ئاددىي پۇقرالارنىڭ هەممىسى مۇشۇ پرىنسىپنى ئۆز هەرىكىتىگە يېتەكچى قىلىدىكەن.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

جۇڭگولۇقلار قەبىلە ۋە قوۋملارغا ئايرىلغان بولۇپ، ئۇلار ئەرەبلەرنىڭ قەبىلە ۋە مەزھەپلىرىگە تولىمۇ ئوخشاپ كېتىدىكەن. ئۇلارنىڭ شەجەرىسىمۇ ئوخشاشلا كۆپلىگەن تارماقلارغا ئايرىلىدىكەن. ئۇلار شەجەرىگە ئىنتايىن ئەھمىيەت بېرىدىكەن ۋە ئۇنى ئەتىۋارلاپ خاتىرىسىدە چىڭ ساقلايدىكەن، ھەتتا بەزىدە بىر ئادەمنىڭ نەسەبىنى تاكى ئامۇرغىچە باغلاپ، 50 ـ ئەجدادىغىچە سۈرۈشتۈرەلەيدىكەن. بىر قوۋم كىشىلىرى ئۆزئارا نىكاھلانمايدىكەن. شۇڭا، مۇدەر (Mudar) قوۋمىدىن بولغان بىر ئەر رابىيە (Rabia) قوۋمىدىن بولغان بىر قىزنى ئالغان، قالان (Kahlan) نىڭ ئەۋلادى بولغان بىر ئەر ھىمىيار (Himyar) قوۋمىدىن بولغان بىر قىز بىلەن توي قىلغان، ھىمىيار قوۋمىدىن بولغان بىر ئەر قالان قوۋمىدىن بولغان بىر قىزغا ئۆيلەنگەن. جۇڭگولۇقلار ئوخشاش بولمىغان ئىرقلار ئارا نىكاھلانغاندا، تېخىمۇ ساغلام ئۇرۇق ـ ئەۋلاد تۇغۇلىدۇ، ئۇلار جىسمانىي جەھەتتىن قاۋۇل، ئۆمرى تېخىمۇ ئۇزۇن، تەن ساغلاملىقى تېخىمۇ ئوبدان بولىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا يەنە نۇرغۇن پايدىسى بار دېيىشىدىكەن.

جۇڭگو قانۇن ـ تۈزۈملەرنىڭ شاراپىتىدىن خۇددى ھىجرىيە 264 (مىلادىيە 878) ـ يىلىدىن بۇرۇن ئۆتكەن پادىشاھلار ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردىكىگە ئوخشاش ھالدا گۈللەپ ياشناش ھالىتىدە تۇرغانىكەن. شۇ ۋاقىتتىن تارتىپ تاكى ھازىر (ھىجرىيە 332 \ مىلادىيە 943 ـ يىلى) غا قەدەر بۇ يەردە تەرتىپنى قالايمىقانلاشتۇرىدىغان، قانۇننىڭ نوپۇزىنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدىغان بىرمۇنچە ۋەقەلەر يۈز بېرىپتۇ. ئەسلىدە جۇڭگونىڭ بىر شەھىرىدە تۇرۇشلۇق، پادىشاھ جەمەتىدىن بولمىغان، مىجەزى غەلىتە، جېدەل ـ ماجىرا تۇغدۇرۇشقا خوردا بولۇپ كەتكەن خۇاڭ چاۋ (Yânshū)① ئىسىملىك بىر ئاسىي بار ئىكەن. ئۇ بىردىنلا ئوتتۇرىغا چىقىپ، جۇڭگو ئاھالىسى ئىچىدىكى چۈپرەندە، بۇزۇقلار ۋە ئەسكىلىك قىلغۇچىلارنى ئەتراپىغا توپلىۋاپتۇ. ئۇنىڭ نامى كىشىلەرگە ئانچە تونۇشلۇق بولمىغاچقا، مەيلى پادىشاھ بولسۇن ياكى ۋەزىر ـ ۋۇزرالار بولسۇن، بۇ ئىشقا پەرۋا قىلماپتۇ. ئۇ خېلى كۈچىيىپ قاپتۇ، داڭق ـ ئاتىقىمۇ تارقىلىپتۇ. ئۇ ھەددىدىن ئېشىپ، ئۆزىنى چوڭ چاغلايدىغان بوپتۇ، يۈرىكىمۇ قاپتەك يوغىناپ كېتىپتۇ. بەزى مۇتتەھەم لۇكچەكلەر يىراق ـ يىراقلاردىن كېلىپ قوشۇلۇپ، ئۇنىڭ قوشۇنىنى زورايتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۇۋىسىدىن چىقىپ، پادىشاھلىقنىڭ گۈللەنگەن رايونلىرىغا بېسىپ كىرىپ دەپسەندە قىپتۇ، ھەتتا قوماندانلىق ئورنىنى گۇاڭجۇ (Khanfû) شەھىرىگە جايلاشتۇرۇپتۇ. بۇ دەريا بويىغا جايلاشقان مۇھىم شەھەر ئىكەن. بۇ دەريا دىجلا (Didjla) دەرياسىدىنمۇ چوڭ ياكى چوڭ ـ كىچىكلىكى شۇنىڭغا ئوخشاش كېلىدىغان دەريا بولۇپ، جۇڭگو دېڭىزىغا قۇيۇلىدىكەن، ئارىلىقى گۇاڭجۇ شەھىرىدىن ئالتە ـ يەتتە كۈنلۈك كېلىدىكەن. بەسرە، شىراف، ئومان، ھىندىستان شەھەرلىرى جاۋاگا تاقىم ئاراللىرى، سانىف ۋە باشقا مەملىكەتلەرنىڭ تاۋار ـ مالىلىرى بېسىلغان كېمىلەر دەريا ئېقىنىغا قارشى يۈرۈپ بۇ شەھەرگە كېلىپ تۇرىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ، خۇاڭ چاۋ گۇاڭجۇ شەھىرىگە تېز سۈرئەت بىلەن بېسىپ كەپتۇ. بۇ شەھەرنىڭ ئاھالىسى مۇسۇلمان، خرىستىئان، جوھۇت، مەجۇسىي (ئاتەشپەرەس) ۋە باشقا جۇڭگولۇقلاردىن تەركىب تاپقانىكەن، ئۇ مەزكۇر شەھەرنى قاتتىق قورشىۋاپتۇ، پادىشاھ قوشۇنلىرى زەربە بەرگەندە، ئۇلارنىمۇ تارمار كەلتۈرۈپ، قىزلارنى بۇلاپ ـ تالاپتۇ. كېيىن ئۇنىڭ لەشكەرلىرى ھەرقانداق چاغدىكىدىن كۆپىيىپ كېتىپتۇ ـ دە، بۇ شەھەرنى قورال كۈچى بىلەن بېسىۋېلىپ، نۇرغۇن ئاھالىنى قىرىپ تاشلاپتۇ. مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدا نەيزە ـ خەنجەر يەپ ۋە سۇغا غەرق بولۇپ

① خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچى «Yanshū» دېگەن ئىسمىنى خۇاڭ چاۋ (黃巢) دەپ تەرجىمە قىلغان. فرانسۇزچىدا Yānshū دەپىلگەن ئىسمىنىڭ «خۇاڭ چاۋ» دەپ تەرجىمە قىلىنىشى ئەسلىدىكى ئىسىم ئۆزگەرتىۋېتىلگەندەك تۇيغۇ بېرىۋاتىدۇ.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

ئۆلگەن مۇسۇلمان، خرىستىئان، جوھۇت ۋە مەجۇسىيلارنىڭ سانى 200 مىڭ كىشى ئىكەن. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇنداق ھېسابلاپ چىقالىدۇقكى، جۇڭگو پادىشاھلىرىنىڭ ھەممىسىدە نوپۇس دەپتىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا مەزكۇر ئىمپېرىيىنىڭ پۇقرالىرىنىڭ ۋە ئەتراپتىكى بېقىندى مىللەتلەرنىڭ نوپۇسى خاتىرىلەنگەن. چۈنكى، ئۇلار ئۆزىگە تەۋە بولغان ئاھالىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش ئۈچۈن، ئۆز ۋاكالەتچىلىرىگە نوپۇس سانىنى ھېسابلاپ تۇرۇشنى ھاۋالە قىلىدىكەن.

دۇشمەن گۇاڭجۇ شەھىرىنىڭ ئەتراپىدىكى ئۈجمە دەرەخلىرىنى كېسىپ تاشلاپتۇ. بۇرۇن ئۇ يەردىكى كىشىلەر پىلە بېقىش ئۈچۈن ئۈجمە دەرەخلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆستۈرەتتىكەن. ئۈجمە دەرەخلىرى نابۇت قىلىنغاچقا، جۇڭگونىڭ يىپەك ئىشلەپ چىقىرىشى پالەچ ھالەتكە چۈشۈپ قېلىپ، مۇسۇلمان ئەللىرىگە يىپەك مال چىقىرىش ئۇزۇلۇپ قاپتۇ. خۇاڭ چاۋ ئۇ شەھەردىن بۇ شەھەرگە داۋاملىق غەلىبىلىك يۇرۇش قىلىپ، ئۇرۇشقا بېرىلىپ كېتىپتۇ. قوۋملارنى قويماي بۇلاڭ ـ تالاڭ قىپتۇ. توپىلاڭچىلارنىڭ زوراۋانلىقىدىن قورققان باشقا قوۋملارمۇ ئۇنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپتۇ. خۇاڭ چاۋ ئاتلىق ۋە پىيادە بولۇپ 300 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئىمپېرىيىنىڭ مەركىزى چاڭئەنگە يۇرۇش قىپتۇ. پادىشاھ قالدۇق 100 مىڭ لەشكىرىنى باشلاپ دۇشمەنگە قارشى باتۇرانە ئاتلىنىپتۇ. ئىككى قوشۇن بىر ـ بىرى بىلەن بىر ئايدەك تىركىشىپتۇ. ئاخىر تەقدىر پادىشاھقا پايدىسىز بولۇپ، مەغلۇپ بوپتۇ. قوزغىلاڭچىلار ئارقىسىدىن قوغلاپتۇ. پادىشاھ ئاران دېگەندە ئىمپېرىيىنىڭ چېگرىسىدىكى بىر شەھەرگە قېچىپ بېرىپ پاناھلىنىپتۇ.

توپىلاڭچى قوشۇن ئىمپېرىيىنىڭ ئىچكى جايلىرىنى ۋە پايتەختىنى ئىشغال قىپتۇ، بۇرۇن ئۆتكەن پادىشاھلار قەھەتچىلىك يىللىرىدىن ئامان ـ ئېسەن ئۆتۈۋېلىش ئۈچۈن توپلاپ ساقلىغان مال ـ مۇلۇك، دۇنيا ـ دەپىنىلەرنىڭ ھەممىسىنى بۇلاپ ـ تالاپتۇ. ئاندىن يېزىلارنىمۇ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىپتۇ، شەھەرلەرنى زورلۇق بىلەن بويسۇندۇرۇپتۇ. خۇاڭ چاۋ ئۆز كېلىپ چىقىشىنىڭ ھاكىمىيەت بېشىدا تۇرۇشىغا يول قويمايدىغانلىقىنى ئېنىق بىلىدىكەن، شۇڭا ئۇ بارلىق كۈچى بىلەن ھەرقايسى ئۆلكىلەرنى تالان ـ تاراج قىلىشقا كىرىشىپتۇ. جاي ـ جايدا مال ـ مۇلۇك بۇلاپ، قانلارنى دەريا ـ دەريا ئاققۇزۇپتۇ.

پادىشاھ بىز يۇقىرىدا زىكىر قىلىپ ئۆتكەن تۇبۇتلەرگە قوشنا مىدۇ شەھىرىدىن (ئۇ مۇشۇ يەرگە يوشۇرۇنۇۋالغانىكەن) تۇركلەرنىڭ پادىشاھى ئۇيغۇر خانغا مەكتۇپ يوللاپ، ياردەم تەلەپ قىپتۇ، يۈز بەرگەن ئىشلاردىن خەۋەرلەندۇرۇپتۇ ۋە ئۇنىڭغا ئالدىنقى پادىشاھلار بىلەن ئاغا ـ ئىنى بولۇپ ئۆتكەن چاغدىكى مەجبۇرىيەتلەرنى، ئۆزئارا ياردەم تەلەپ قىلغاندا رەت قىلماسلىق، ۋەدىگە خىلاپلىق قىلماسلىقنىڭ تەرەپلەرنىڭ مۇتلەق مەجبۇرىيەتلىرىدىن ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتىپتۇ. ئۇيغۇر خان بىر ئوغلىنى 400 مىڭغا يېقىن پىيادە ۋە ئاتلىق لەشكەرلەرگە باشچى قىلىپ ئەۋەتىپتۇ. خۇاڭ چاۋنىڭ ئىلگىرىلىشى تەھلىكىگە ئۇچراپتۇ. ئىككى تەرەپ قوشۇنى ئوتتۇرىسىدا بىر يىلدەك نەتىجىسىز ئۇرۇش داۋاملىشىپ، ئۆلۈش ـ يارىلىنىش ناھايىتى كۆپ بوپتۇ. ئاخىر خۇاڭ چاۋ ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بوپتۇ. ئۇنىڭ نەيزە ـ قىلىچ يەپ ئۆلگەنلىكىنى ياكى دەرياغا ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلگەنلىكىنى ئېنىق ئۇققىلى بولماپتۇ. ئۇنىڭ ئوغلى ۋە ئاساسلىق قوللىغۇچىلىرى ئەسىرگە چۈشۈپتۇ. شۇنىڭ بىلەن جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ پادىشاھى پايتەختكە قايتىپ كېلىپ، ئالىي ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقىغا قايتىدىن ئېرىشىپتۇ.

جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ پادىشاھى ئۆز پۇقرالىرى تەرىپىدىن «پەغپۇر»، يەنى «تەڭرىنىڭ ئەركىسى» دېگەن ھۆرمەت نامىغا ئېرىشىپتۇ. ھالبۇكى، جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكى پادىشاھلىرىنىڭ

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

هۆرمەت نامى ۋە ئۇلار بىلەن سۆزلەشكەندە ئۇلارغا قوللىنىلىدىغان ئاتاق «پەغپۇر» (天子) ئەمەس، «تابغاچ خان» (桃花石汗) دەپ ئاتىلىدىكەن.

بۇ قېتىمقى ئۇرۇش جەريانىدا ھەرقايسى ئۆلكىلەرنىڭ ۋالىيلىرى خۇددى ماكېدونىي فىلىپپىنىڭ ئوغلى ئىسكەندەر پېرسىيە پادىشاھى دارانى ئۆلتۈرۈپ، پېرسىيە مەمۇرىي ئۆلكىسىنىڭ سەردارى بولۇۋالغانغا ئوخشاش مۇستەقىل بولۇۋاپتۇ. بۇنداق ئىشلار ھازىرمۇ (ھىجرىيە 332 \ مىلادىيە 943 - يىلى) ئۇلاردا يۈز بېرىۋېتىپتۇ. جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىنىڭ پادىشاھى ۋالىيلارنىڭ ئۆزىگە بولغان نام - ئاتاق جەھەتتىكى ساداقەتمەنلىكىگە ۋە مەكتۇپ - نامىلەردە پادىشاھ دەپ ئاتىغانلىقىغا رازى بولۇشى كېرەك ئىكەن. پادىشاھ بۇ ئۆلكىلەرگە شەخسەن ئۆزى بارالمايدىكەن، بۇ رايونلارنى تىزگىنلەپ تۇرغان ئاشۇ كىشىلەرگىمۇ ھۇجۇم قىلالمايدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۇلار ھېچقانداق سىلىق تاپشۇرمىسىمۇ، ئاددىيلا ھۆرمەت قىلىشى بىلەنلا قانائەتلىنىپ، تىنچ - ئامان ياشىشىغا يول قويىدىكەن. بۇ يېڭى پادىشاھلار ئۆز كۈچ - قۇدرىتىگە ۋە ھوقۇقىغا تايىنىپ قوشنىلىرىغا ھۇجۇم قىلىدىكەن، شۇنداق قىلىپ بۇرۇنقى پادىشاھلار زامانىدا ئورنىتىلغان تەرتىپ ۋە ئىناقلىق يوق بوپتۇ.

بۇرۇنقى پادىشاھلار ئەلنى ئىدارە قىلىشتا بىر يۇرۇش مۇنتىزىم تۈزۈم ئورناتقان بولۇپ، ئادىل ھۆكۈم چىقىرىشتا ئەقىل - ئىدراك بىلەن ئىش كۆرىدىكەن. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ماۋەرا - ئۇننەھردىكى شەھەر ــ سەمەرقەندلىك بىر سودىگەر ئۆز دۆلىتىدىن نۇرغۇن ئۇششاق تاۋارلارنى ئېلىپ ئىراققا كەپتۇ. ئۇ يەردىن يەنە بىر تۈركۈم مال ئېلىپ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ بەسرەگە كەپتۇ. ئۇ يەردىن كېمىگە چۈشۈپ ئوممانغا بېرىپتۇ. ئاندىن دېڭىز يولى ئارقىلىق كېداغا بېرىپتۇ، ئۇ يەر جۇڭگوغا ئارىدىغان مۇساپىنىڭ ئالاھازەل يېرىمىغا توغرا كېلىدىكەن. بۇگۈنكى كۈندە مەزكۇر شەھەر شىراف بىلەن ئوممان مۇسۇلمانلىرىنىڭ كېمىلىرىنىڭ ئاخىرقى نۇقتىسى بولۇپ، ئۇلار بۇ يەردە جۇڭگو كېمىلىرىنى ئۈچرىتالايدۇ. بىراق، بۇرۇن ئەھۋال بۇنداق ئەمەس ئىدى. ئۇ چاغلاردا جۇڭگو كېمىلىرى ئومان، شىراف، پارس ۋە بەھرەيىن دېڭىز ساھىلى، ئۇبۇللا، بەسرەلەرگە يېتىپ بارالايتتى، بۇ جايلارنىڭ كېمىلىرىمۇ جۇڭگوغا بۇاستە باراتتى. پەقەتلا كىشىلەر ئۇ يەردىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ئادىللىقىغا ۋە نىيىتىنىڭ دۇرۇسلۇقىغا ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالغان ۋە جۇڭگو ۋەزىيىتى بىز يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتكەندەك بولۇپ قالغاندىن تارتىپ، ئۇلار مۇشۇ ئاخىرقى نۇقتىدا ئۈچرىشىدىغان بولۇپ قالغان.

شۇڭا، ھېلىقى سودىگەر بىر جۇڭگو كېمىسىگە چىقىپ كېيادىن گۇاڭجۇ شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئالدىنقى بايانىمىزدا كۆرسىتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مەزكۇر كېمە شۇ يەرگە يېتىپ كېلىپ، سودىگەرلەرنى لەڭگەر تاشلاپتۇ. پادىشاھ مال ۋە ئۇششاق تاۋارلار بېسىلغان كېمىنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ، كۆڭلىگە ياقىدىغان مەھرەملەر ئارىسىدىكى تازا ئىشەنچلىك بىر ئاغۋاتنى گۇاڭجۇغا ئەۋەتىپتۇ. چۈنكى، جۇڭگولۇقلار ئاغۋاتقا باجگىرلىك ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ۋەزىپىلەرنى بېرىدىكەن، ھەتتا بەزىلەر ئاغۋاتلارنى ئۇلۇغلارنىڭ ھۇزۇرىغا بىمالال كىرىپ - چىقالايدىغان قىلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئەرەنلىكىنى پىچىپ ئاختا قىلىۋېتىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، پادىشاھنىڭ ئاغۋىتى گۇاڭجۇغا يېتىپ كېلىپ، سودىگەرلەرنى چاقىرتىپ كېلىپ كۆرۈشۈپتۇ. بۇ سودىگەرلەرنىڭ ئارىسىدا سەمەرقەندلىك ھېلىقى سودىگەرمۇ بار ئىكەن. ھەممەيلەن ئاغۋاتقا ئېسىل تاۋارلارنى تەقدىم قىپتۇ. ئاغۋات سەمەرقەندلىك سودىگەرنىڭ مالىرى ئىچىدىن پادىشاھقا يارايدىغان تاۋارلارنى بىر تەرەپكە ئايرىغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ باھاسىنى سوراپتۇ. سەمەرقەندلىك سودىگەر قويغان باھا ئاغۋاتنىڭ كۆڭلىگە ياقماپتۇ. شۇ سەۋەبتىن ئۇ ئىككىيلەن ئوتتۇرىسىدا ئىنتايىن كەسكىن

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

تالاش ـ تارتىش يۈز بېرىپتۇ، ئاخىر ئاغۋات سودىگەرنى خورلاپ ئازابلاشقا بۇيرۇق قىلىپ، ئۇنى ئۆزى دېگەن باھانى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرلاپتۇ. شۇنداقتىمۇ سەمەرقەندلىك سودىگەر دېگىنىدە چىڭ تۇرۇپتۇ. چۈنكى، ئۇ ئۆزىنىڭ شۇنداق قىلغانلىقىنىڭ پادىشاھنىڭ قانۇن ـ تۈزۈمىگە ئۇيغۇن ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشىنىدىكەن. ئۇ دەرھال پادىشاھنىڭ ئوردىسى تۇرۇشلۇق شىئەنگە بېرىپ، ئەرز ـ داد ئېيتىپ كەلگەنلەر تۇرىدىغان جايدا تۇرۇپتۇ. ئادالەتسىزلىك ئۈستىدىن ئەرز سۇنىدىغان ھەرقانداق كىشى مەيلى قەيەردىن كەلمىسۇن، ئۇچىسىغا قىزىل تاۋار كىيىم كىيىپ، ناھەقچىلىككە ئۇچرىغۇچىلار ئەرز ئېيتىدىغان مەخسۇس ئورۇندا تۇرۇشى كېرەك ئىكەن. ئۇ يەردە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلاردىن بىرسى ئەرز قىلغۇچىلارغا مەسئۇل بولىدىكەن (ئەمەلدار شۇ يەرگە كېلىپ ساقلاپ تۇرىدىكەن) ۋە ئۇلارنى پوچتا بېكەتلىرى (نىڭ ئادەملىرى) ئارقىلىق ئارىلىقى بىرەر ئايلىق كېلىدىغان جايغا ئاپىرىۋېتىدىكەن.

ئوردا خىزمەتچىلىرى بۇ سودىگەرگىمۇ شۇنداق مۇئامىلە قىلىپ، ئۇنى مۇشۇنداق ئىشقا مەسئۇل يەرلىك ۋالىينىڭ ھۇزۇرىغا ئاپىرىپتۇ. ۋالىي ئۇنىڭغا: «سېنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىڭنىڭ ئاقىۋىتى ئىنتايىن ئېغىر، بۇنىڭ جېنىڭغا تاقىلىدىغان خەۋپى بار. سېنىڭ مۇشۇ دەۋادا ئۇتۇپ چىقىشىڭغا ئىشەنچىڭ بارمۇ، يوق؟ ئوبدان ئويلان! بولمىسا سېنى يالغانچىلىق قىلدى دەپ قاراپ جازاغا تارتىمىز، نەدىن كەلگەن بولساڭ شۇ يەرگە قايتۇرۇلىسەن!» دەپتۇ. ئەرز قىلىپ كەلگەن ھەممە كىشىگە مۇشۇنداق دەيدىكەن. ئەگەر مۇشۇنداق تەھدىتكە ئۇچرىغان بىچارىلەرنىڭ ئىرادىسى سەل بوشاپ، ھودۇقۇۋاتقانلىقى سېزىلىپ قالسا، ئۇلارنى 100 پالاق ئۇرۇپ، نەدىن كەلگەن بولسا، شۇ يەرگە ئاپىرىۋېتىدىكەن؛ ناۋادا گېپىدە چىڭ تۇرسا، ئوردىغا ئېلىپ كىرىپ، پادىشاھ بىلەن كۆرۈشتۇرىدىكەن ـ دە، پادىشاھ ئۇنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلايدىكەن.

ئۇ سودىگەر ئۆز تەلىپىدە ۋە قىلغان ئەرزىدە چىڭ تۇرۇپتۇ، كىشىلەرگىمۇ ئۇنىڭ ھودۇقماي، ئىنتايىن تەمكىن سۆزلەۋاتقانلىقى مەلۇم بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا كەلتۇرۇلۇپتۇ ۋە ئۆز بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى پادىشاھقا بايان قىپتۇ. پادىشاھ تىلماچ ئارقىلىق بۇ مەسىلىنى ئۇققاندىن كېيىن، سودىگەرنى بەلگىلەنگەن جايغا ئېلىپ بېرىپ ياتاققا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوبدان كۈتۈشنى بۇيرۇپتۇ. ئاندىن پادىشاھ ئۆزىنىڭ ئوڭ قول ـ سول قول ۋەزىرلىرىنى چاقىرىپتۇ. بۇ ۋەزىرلەر ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئىنتايىن ئوبدان بىلىدىكەن، مۇھىم پەيتلەردە ۋە ئۇرۇش مەزگىللىرىدە ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىدىكەن. ئۇلارنىڭ ھەرقايسى جايلاردا بىردىن ۋاكالەتچىلىرىمۇ بار ئىكەن. پادىشاھ ئۇلارغا گۇاڭجۇدىكى ئۆز ۋاكالەتچىلىرىگە ئايرىم ـ ئايرىم مەكتۇپ يېزىپ ئەۋەتىشنى بۇيرۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆز ۋاكالەتچىلىرىگە مەكتۇپ يېزىپ، ئۇلاردىن سودىگەر بىلەن ئاغۋات ئوتتۇرىسىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار توغرىسىدا مەلۇمات يوللاشنى تەلەپ قىپتۇ. پادىشاھمۇ شۇ مەقسەتتە گۇاڭجۇدىكى نائىبىغا نامە يوللاپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، بۇ ئىش پۈتۈن مەملىكەتكە پۇر كېتىپتۇ. پوچتا بېكەتلىرىنىڭ قېچىرلىرى ئارقىلىق يەتكۈزۈپ كېلىنگەن مەكتۇپلاردىن سودىگەر قىلغان ئەرزنىڭ راستلىقى ئىسپاتلىنىپتۇ. جۇڭگو پادىشاھلىرى يىراق مۇساپىلىك يوللارنىڭ ھەممىسىدە پوچتا بېكەتلىرى تەسىس قىلىپ، يۈك توشۇش ئۈچۈن قۇيرۇقى قىرقىلغان ياكى تۈگۈپ قويۇلغان قېچىرلارنى تەييارلاپ قويىدىكەن. پادىشاھ ئاغۋاتنى دەرھال چاقىرتىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بەرگەن بارلىق ئىمتىيازنى بىكار قىلىۋېتىپ: «سەن يىراق بىر ئەلدىن كەلگەن سودىگەر بىلەن تالاش ـ تارتىش قىپسەن، ئۇنىڭ قۇرۇقلۇق ۋە دېڭىزلاردا ئامان ـ ئېسەن يول يۈرۈپ، بىرمۇنچە ئەلنى بېسىپ ئۆتۈپ ۋە كۆپلىگەن پادىشاھلارنى زىيارەت

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

قىلىپ، بۇ رايونغا توسالغۇسىز يېتىپ كېلىشنى ئارزۇ قىلغانلىقى پۈتۈنلەي مېنىڭ ئەدلى - ئادالىتىمگە ئىشەنگەنلىكىدىن ئىدى. سېنىڭ ئادىل بولماسلىقىڭ تۈپەيلى، ئۇ مېنىڭ دۆلىتىمدىن كېتىپ، بارغانلىكى يەردە مېنى ئەيىبلەپ، تەنە قىلىپ يۈرۈشكە تاس قاپتۇ. ئەگەر سېنىڭ بۇرۇن كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىڭنى دېمىسەم، سېنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغان بولار ئىدىم. بىراق، سېنى جازالىشىم كېرەك، بىلىپ قويغىنكى، بۇ ئۆلگەندىنمۇ يامان جازادۇر. تىرىكلەرنى باشقۇرۇشقا ۋە مەن تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلىشقا يارىمسەڭ، ئەمدى مەرھۇم پادىشاھلارنىڭ قەبرىسىنى باققىن!» دەپتۇ.

ئاندىن پادىشاھ سودىگەرگە كۆپلىگەن مەرھەمەتلەرنى كۆرسىتىپ، گۈاڭجۇغا قايتىشقا ئىجازەت قىلىپ: «بىز تاللىغان بارلىق تاۋارنى بىزگە ئۆزىڭىز دېگەن باھادا سېتىپ بېرىشكە رازى بولسىڭىز، مەن كۆپ خۇرسەن بولار ئىدىم. خالىمىسىڭىز، ئۆز نەرسىلىرىڭىزنى بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقى ئۆز ئىلكىڭىزدىدۇر. ئەگەر خالىسىڭىز، بۇ يەردە تۇرۇپ قېلىڭ. بولمىسا ئىختىيار قىلغان جايىغا بارسىڭىزمۇ بولىدۇ» دەپتۇ. ئاغۋاتقا كەلسەك، ئۇ پادىشاھلارنىڭ قەبرىگاھىنى باقىدىغان بوپتۇ.

تۆۋەندىكىسىمۇ جۇڭگو پادىشاھلىرىنىڭ تەسىرلىك بىر ھېكايىسىدۇر. بەسرەدە ھەممىگە مەلۇم بولغان روھانىي كالانلار تەۋەككۈلچىلىك قىلىپ يۈرگەن دەۋردە (ھىجرىيە 255 \ مىلادىيە 869 - يىللىرى) قۇرەيش قەبىلىسىدىن بولغان كاتتا باي ــ غەببار بىننى ئەسۋەدنىڭ ئەۋلادى شىراف شەھرىگە بېرىپتۇ. ئۇ يەردىن كېمە بىلەن ھىندى ئوكيانغا بېرىپ، بىرقانچە قېتىم كېمە ئالمىشىپ، بىرقانچە مەملىكەتتىن ئۆتۈپ، ھىندىستان ئارقىلىق جۇڭگوغا كېلىپ گۈاڭجۇغا يول ئاپتۇ. ئاندىن ئۇنىڭ بىردىنلا ئىلھامى قوزغىلىپ، شىئەنگە بېرىپ خان ئوردىسىنى زىيارەت قىلغۇسى كەپتۇ. شىئەن جۇڭگودىكى بىرقەدەر چوڭ شەھەرلەرنىڭ بىرى ئىكەن.

بۇ قۇرەيشىي پادىشاھ ئوردىسىغا كىرىدىغان يەردە تۇرۇپ، ئارقا - ئارقىدىن مەلۇماتنامە سۇنۇپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ پەيغەمبەرلىك جەمەتىدىن ئىكەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئاخىر پادىشاھ ئۇنى سارايغا ئورۇنلاشتۇرۇشنى بۇيرۇپتۇ. ئۇ يەردە ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە تەييار ئىكەن. پادىشاھ گۈاڭدۇڭ ۋالىيسىغا مەكتۇپ يوللاپ، سودىگەرلەردىن بۇ كىشىنىڭ «پەيغەمبەرلىك تۇغقىنى بولىمەن» دېگەن گېپىنى تەكشۈرۈپ بېقىشنى بۇيرۇپتۇ. گۈاڭجۇ ۋالىيسى جەددىي مەكتۇپ يوللاش ئارقىلىق مەزكۇر قۇرەيشىنىڭ «پەيغەمبەر بىلەن تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىم بار» دېگەن گېپىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن پادىشاھ قۇرەيشىنى قوبۇل قىپتۇ ھەم ئۇنىڭغا نۇرغۇن بايلىق ئىنئام قىپتۇ. ئۇ بۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ ئىراققا قايتىپ كەپتۇ.

بىراق، بۇ كىشى ياشىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئېيتىپ بېرىشچە، جۇڭگو پادىشاھى ئۇنى بىر قېتىم قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭدىن ئەرەبلەر ۋە ئۇلارنىڭ پېرسىيە پادىشاھلىقىنى گۇمران قىلىشىدىكى ۋاستىلىرى توغرىسىدا گەپ سوراپتۇ. ئۇ بۇنىڭغا: «بۇ ئاللانىڭ ئەمرى، پارسلار ئاتەشپەرەس ئىدى، يارانقان ئىگەمنى ئېتىراپ قىلماي، قۇياش بىلەن ئايغا چوقۇناتتى» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. پادىشاھ:«ئەرەبلەر ئەڭ ئىناۋەتلىك، يېرى ئەڭ مۇنبەت، بايلىقى مول، ئاھالىسى ئەقىللىق، كىشىنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىدىغان، دۇنياغا مەشھۇر بىر مەملىكەتنى بويسۇندۇردى» دەپتۇ، ئارقىدىن يەنە: «سىلەر دۇنيادىكى پادىشاھلارنى قانداق ئايرىيسىلەر؟» دەپ سوراپتۇ. قۇرەيشىي: «بۇنىڭدىن زادى خەۋىرىم يوق» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. شۇ چاغدا پادىشاھ تىلماچقا مۇنداق دەپتۇ: «ئۇنىڭغا ئېيىت، بىز بەش قېتىم ھېسابلاپ كۆردۇق. ئىنسانلار ئىچىدە ئەڭ باي ئىشغالىيەتچى ئىراقنىڭ ھۆكۈمرانىدۇر. چۈنكى، ئۇ دۇنيانىڭ مەركىزىنى ئىشغال قىلغان. باشقا كۈچلۈك ئەللەرمۇ ئۇنىڭغا بېقىپ ئىش كۆرىدۇ، شۇڭا بىز ئۇنى شاھىنشاھ دەپ ئاتايمىز. بۇ ئىمپېرىيىدىن قالسا، بىزنىڭ مەملىكىتىمىز

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

تۇرىدۇ. بىز ئۇنى ئىنسانلار مەملىكىتى دەپ قارايمىز. چۈنكى، ھېچقانداق بىر مەملىكەت بۇنىڭدەك تەرتىپلىك ۋە قائىدىلىك باشقۇرۇلغان ئەمەس، ھېچقانداق بىر جاينىڭ پۇقرالىرى بىزنىڭ پۇقرالىرىمىزدەك ئىتائەتمەن ئەمەس. مانا بۇ مېنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆزۈمنى ئىنسانلارنىڭ پادىشاھى دەپ ئاتايدىغانلىقىمنىڭ سەۋەبى. بىزدىن قالسا يىرتقۇچلار پادىشاھىدۇر، يەنى ئۇ يېقىن قوشنىمىز تۈركلەر پادىشاھى بولۇپ، ئىنسانلار ئارىسىدىكى يىرېتقۇچلار پادىشاھىدۇر. ئۇنىڭدىن قالسا پىللار پادىشاھى تۇرىدۇ، ئۇ بولسىمۇ ھىندىستان پادىشاھى بولۇپ، بىز ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراسەتلىك پادىشاھ ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىمىز. چۈنكى، بۇ مەملىكەت ئەقىل - پاراسەت مەنبەسىدۇر. ئاخىرقىسى رىم پادىشاھى بولۇپ،بىز ئۇنىمۇ ئىنسانلار پادىشاھى دەپ قارايمىز،چۈنكى ھېچقانداق بىر مەملىكەت پۇقرالىرى ئۇلاردەك كېلىشكەن ۋە چىرايلىق ئەمەس. يۇقىرىدىكىلەر ئاساسلىق پادىشاھلار بولۇپ، قالغانلىرى ئۇلاردىن تۆۋەن تۇرىدۇ».

قۇرەيشىي مۇنۇلارنىمۇ قوشۇپ دېگەنىدى: «ئارقىدىن پادىشاھ تىلماچ ئارقىلىق يەنە ماڭا: ‹سەن ئۆز خوجاڭنى، يەنى پەيغەمبىرىڭلارنى كۆرسەڭ تونۇمسەن؟› دېگەن بىر سوئالنى قويدى. مەن: ‹ئۇ ئاللانىڭ دەرگاھىدا تۇرسا، قانداقمۇ كۆرەلەيمەن؟› دېگەنىدىم، پادىشاھ: ‹مەن ساڭا ئۇنىڭ ئۆزىنى دېمىدىم، سۈرىتىنى دەۋاتىمەن› دېدى. مەن: ‹جەزمەن تونۇيمەن› دېدىم. پادىشاھ جاۋاھىرات سالىدىغان كىچىك ساندۇقنى كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى. مۇلازىملار ساندۇقچاقنى خەزىنىدىن ئېلىپ چىقىپ، ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى. پادىشاھ ئۇنىڭ ئىچىدىن بىر دانە يۆگەلمە قەغەزنى ئېلىپ تىلماچقا: ‹ئۇنىڭ خوجىسىنى كۆرسىتىپ قوي› دېدى. قەغەزگە پەيغەمبەرلەرنىڭ رەسىمى سىزىلغانلىقىنى كۆرۈپ: ‹ئى ئاللا، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن› دەپ لەۋلىرىمنى قىمىرلاتقانىدىم، پادىشاھ مېنىڭ ئۇلارنى تونۇغانلىقىمدىن شەكلەنمىدى بولغاي، تىلماچ ئارقىلىق نېمىشقا لەۋلىرىمنى قىمىرلاتقانلىقىمنى سورىدى. مەن: ‹دۇئا قىلىپ پەيغەمبىرىمگە ھۆرمەت بىلدۈردۇم› دېدىم. ئۇ: ‹سەن ئۇلارنى قانداق تونۇۋالدىڭ؟› دېگەنىدى. مەن: ‹ئۇلارنى بۇنىڭدا سىزىلغان تارىختىكى ئىش ئىزلىرىدىن تونۇدۇم، مانا بۇ نۇھ ئەلەيھىسسالام، ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن بىللە كېمىدە كېتىۋېتىپتۇ. يەنى ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن پۈتۈن يەر - جاھاننى توپان بېسىپ كەتكەندە، ئۇ ئۆزىگە ھەمراھ بولغۇچىلارنى قۇتقۇزۇپ قالغان› دېسەم، پادىشاھ قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ مۇنداق دېدى: ‹نۇھ دېگەن ئىسىمنى توغرا دېدىڭ، پۈتۈن يەر - جاھاننى توپان بېسىپ كەتكەنلىكىنى بىز ئۇقمايمىز. توپان بالاسى يەر - جاھاننىڭ بىر قىسىم يەرلىرىگىچە كەلگەندۇ، بىزنىڭ ئېلىمىزنى سۇ بېسىپ كەتمىگەن. ناۋادا سېنىڭ دېگىنىڭ راست بولسا، بەلكىم جاھاننىڭ قىسمەن جايلىرى شۇنداق بولغاندۇ ! لېكىن جۇڭگو، ھىندىستان، سىندى ۋە يەنە باشقا جايلاردىكى ئاھالىنىڭ بۇ ئىشتىن زادى خەۋىرى يوق. ئەجدادلىرىمىزمۇ رىۋايەتلەردە بۇ توغرىدا ھېچقانداق خاتىرە قالدۇرمىغان. ھالبۇكى، يەر - جاھاننى سۇ بېسىپ كەتكەن بولسا، بۇ ئەلۋەتتە مۇتەپەككۇرلارنىڭ دىققىتىنى قوزغىغان ۋە ئۇلار تەرىپىدىن ئەسلەتمە سۈپىتىدە خاتىرە قالدۇرۇلغان، ئاندىن ئۇنى كىشىلەر رىۋايەت قىلىپ بىر - بىرىگە تارقاتقان بولار ئىدى›[1]».

قۇرەيشىي يەنە قوشۇمچە قىلغانىدى: «ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە رەددىيە بېرىشكە جۈرئەت قىلالمىدىم.

---

① شىنخۇا ئاگېنتلىقى، مادرىد، 28 - نويابىر تېلېگراممىسى: ئىسپانىيىدىكى «دۇنيا گېزىتى» ئالدىنقى كۈنى ئېلان قىلغان خەۋەردە مۇنداق دېيىلدى: ئالىملارنىڭ ئېيتىشىچە، 8000 نەچچە يۈز يىل بۇرۇن شىمالىي ئاتلانتىك ئوكياندىكى چوڭ مۇز قاتلىمى ئېرىپ كەتكەچكە، دېڭىز يۈزى زور دەرىجىدە كۆتۈرۈلگەن، بۇ ۋەقە «نۇھنىڭ كېمە ياساپ ئىنسانلارنى قۇتقۇزغانلىقى» ھەققىدىكى رىۋايەتنىڭ كېلىش مەنبەسى بولۇشى مۇمكىن.

خەۋەردە مۇنداق دېيىلدى: ئەينى چاغدا شىمالىي ئاتلانتىك ئوكياندىكى مۇز قاتلىمى ئېرىپ، ئوتتۇرا دېڭىزنىڭ سۇ يۈزىنى 1.4 مېتىر ئۆرلىتىۋەتكەن، بۇنىڭ بىلەن 72 مىڭ 700 كۋادرات كىلومېتىر يەر سۇغا غەرق بولغان، بۇ ھالەت 34 يىل داۋاملاشقان، نەتىجىدە 145 مىڭ دېھقان غەربكە كۆچكەن. («ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى» نىڭ 2007 - يىلى 29 - نويابىر سانىدىن ئېلىندى — ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن).

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

چۈنكى مەن ئۇنداق قىلسام، ئۇ ھەممىنى رەت قىلاتتى. شۇڭا، مەن گەپنى داۋاملاشتۇرۇپ: «مانا بۇ مۇسا ئەلەيھىسسالام ۋە ئۇنىڭ ھاسىسى، ئىسرائىلنىڭ ئەۋلادلىرىمۇ بار ئىكەن، دېگەنىدىم، پادىشاھ: «شۇنداق، ئۇنىڭ دۆلىتىنىڭ زېمىنى كىچىك بولسىمۇ، پۇقرالىرى قوزغىلىپ ئۇنىڭغا قارشى تۇرغان» دېدى. ئاندىن مەن: «مانا ماۋۇ ئىسا پەيغەمبەر، ئېشەككە مىنىۋاپتۇ، ئەلچىلەر ئۇنىڭغا ھەمراھ بوپتۇ» دېدىم، پادىشاھ: «ئۇنىڭ كارامەت كۆرسىتىشى قىسقىغىنا ۋاقىت داۋاملاشقان، ھەرگىز 30 ئايدىن ئاشمايدۇ» دەپ قوشۇمچە قىلدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ بارلىق پەيغەمبەرلەرگە ۋە ئۇلارنىڭ تارىخىغا بىر قۇر نەزەر تاشلاپ ئۆتتى».

ئۇ يەنە بىرمۇنچە ئىشلارنى سۆزلەپ بەرگەندى، پەقەت بىر قىسمىنىلا تونۇشتۇردۇق.

قۇرەيش قەبىلىسىدىن بولغان بۇ كىشى ئىبنى غەببار دېگەن نام بىلەن مەشھۇر، ھەتتا ئۇ ھەربىر پەيغەمبەرنىڭ رەسىمگە خېلى ئۇزۇن بېغىشلىما مەلۇماتلارنىڭ بېرىلگەنلىكىنى، بەلكى ئۇنىڭدا ھەربىر شەخسنىڭ ئىسمى، ياشىغان جايى، يېشى، كۆرسەتكەن كارامەتلىرىنىڭ سەۋەبىياتلىرى، ھايات خاتىرىلىرى بولۇش ئېھتىماللىقىنى دەپ بەرگەن. ئۇ يەنە قوشۇمچە قىلىپ مۇنداق دېگەنىدى: «ئاخىردا مەن پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پۇتلىرىغا بەدەۋىلەر تۆگە تېرىسىدىن تىككەن چۈرۈقلارنى كىيىۋالغان، بېلىگە پالما قوۋزىقىدىن ياسالغان تاسما باغلاپ مىسۋاك ئېسىۋالغان ساھابىلەرنىڭ ئارىسىدا تۆگىگە مىنىپ تۇرغان رەسىمنى كۆرۈپ كۆز يېشى قىلغانىدىم. پادىشاھ تىلماچ ئارقىلىق يىغلىغانلىقىمنىڭ سەۋەبىنى سورىدى. مەن: مانا بۇ مېنىڭ پەيغەمبىرىم، ئۇستازىم ۋە بىر نەۋرە قېرىندىشىم مۇھەممەد ئىبنى ئابدۇللا !» دېگەنىدىم. پادىشاھ دەرھال: «راست ئېيتتىڭ. ئۇ ئۆز خەلقىگە ھۆكۈمرانلىق قىلغانلارنىڭ ئەڭ قۇدرەتلىكىدۇر. بىراق، ئۇ ئۆز دىنىغا تەۋە بولغان ئىمپېرىيىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرەلمىدى. بۇ بەخت ئۇنىڭ ئىزباسارى بولغان خەلىپىلەرگە نېسىپ بولدى، ئۇلار ئۇنىڭ قوۋمىغا ھۆكۈمرانلىق قىلدى» دەپ جاۋاب بەردى.

پەيغەمبەرلەرنىڭ رەسىملىرىنى مۇتالىئە قىلغىنىمىزدا، ئۇلاردىن باشقا بىرقانچەيلەننىڭ خۇددى ئالەمۇ شۇنداق يۇمىلاق يارىتىلغان دەۋاتقاندەك ئوڭ قولىنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن باش بارمىقىنى جۇپلەپ ھالقىسىمان قىلىۋالغانلىقىنى، بەزىلىرىنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى ئاسمانغا قارىتىپ، خۇددى ئۇستىدىكى ياراتقۇچىدىن قورققاندەك تۇرغانلىقىنى كۆردۇم. تىلماچ ماڭا ئۇلارنىڭ جۇڭگو بىلەن ھىندىستانىنىڭ ئەۋلىيالىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى. ئاندىن پادىشاھ مەندىن خەلىپىلەرنىڭ كىيىنىشى ۋە بىر يۈرۈش تۇزۇملىرىگە ئائىت بەزى سوئاللارنى سورىدى. بۇ سوئاللارغا بىلىدىغانلىرىم دائىرىسىدە جاۋاب بەردىم. ئاندىن ئۇ: «سىلەر دۇنيانىڭ يېشىنى قانچە دەپ قارايسىلەر؟» دەپ سورىدى. مەن: «بۇ مەسىلە توغرىسىدا ئىختىلاپ بار. بەزىلەر 6 مىڭ يىل دەپ قارايدۇ، بەزىلەر بولسا ئۇنىڭدىن كۆپ ياكى ئاز دەپ قارايدۇ» دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇ يەنە: «بۇنداق قاراش پەيغەمبىرىنىڭلاردىن كەلگەنمۇ؟» دېدى. مەن: «شۇنداق» دېدىم. ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ۋەزىرلەرمۇ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى. ئۇلار شۇ يەردە ئۆرە تۇرۇشقانىدى. بۇ ھال ئۇلارنىڭ مېنىڭ جاۋابىمغا قوشۇلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. پادىشاھ: «پەيغەمبىرىنىڭلارنىڭ بۇنداق قاراشىنى ئوتتۇرىغا قويغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن» دېدى. مەن ئۇنىڭغا: «شۇنداق ! بۇ ھەقىقەتەن پەيغەمبەرنىڭ سۆزىدۇر» دېگەنىدىم، پادىشاھنىڭ چىرايى بۇنىڭغا قوشۇلمىغاندەك تۇس ئالدى. ئۇ يەنە تىلماچ ئارقىلىق ماڭا مۇنۇ گەپلەرنى دېدى: «ئاگاھ بولغىنكى، دېمەكچى بولغان گەپنى جەزملەشتۇرگەندىلا پادىشاھقا ئېيتىشقا بولىدۇ. بۇ مەسىلە توغرىسىدا ئاراڭلاردا ئوخشاش بولمىغان قاراشلارنىڭ بارلىقىنى دېدىڭ. دېمەك، پەيغەمبىرىنىڭلارنىڭ بىر ئېغىز سۆزى توغرىسىدىكى قارىشىڭلار ئوخشاش ئەمەس ئىكەن. ھالبۇكى،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى

پەيغەمبەرلەرنىڭ دېگەن سۆزىگە كەلگەندە، ئوخشاش بولمىغان قاراشلارغا يەنە يول قويۇلماسلىق كېرەك. پەقەت شۇنداق قىلىشلا ئەمەس، ھەممە كىشى غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلماي، ئۇنىڭ سۆزىگە بويسۇنۇشى زۆرۈر. شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇنداق ئىشتىن ياكى بۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلارنى سۆزلەپ يۈرۈشتىن ساقلىنىش لازىم».

پادىشاھ مەن بىلەن يەنە بىرمۇنچە ئىشلار ئۈستىدە سۆزلەشكەنىدى. ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن خاتىرەمدىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىپتۇ. ئۇ يەنە مەندىن: «سەن نېمە ئۈچۈن ئۆز پادىشاھىڭدىن ۋاز كەچتىڭ؟ ئۇنىڭ تۇرغان يېرى ۋە ئائىلىسى بىزگە قارىغاندا، سەن ئۈچۈن كۆپ يېقىن ئىدىغۇ؟» دەپ سورىغانىدى. «بۇنىڭغا بەسرەدە يۈز بەرگەن چىدىغۇسىز ۋەقە سەۋەب بولدى. شىرافقا كەلدىم. ئۇ يەردە سىزنى زىيارەت قىلىش ئارزۇسى تۇغۇلدى. ئى پادىشاھ! مۇبارەك ئېلىڭىزنىڭ گۈللەنگەن ھالىتىنى، سىزنىڭ ئەدل ـ ئادالىتىڭىزنى ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھىماتىنى، سىزنىڭ بارلىق پۇقرالارغا ئوخشاشلا غەمخورلۇق قىلىدىغانلىقىڭىزنى ئاڭلاپ، بۇ ئىمپېرىيىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ چۈشىنىشنى نىيەت قىلغانىدىم. مانا ھازىر ئاللا بۇيرۇسا ئۆز ئېلىمگە، يەنى قېرىندىشىمنىڭ مەملىكىتىگە قايتىپ بارىمەن. ئۇ يەردىكى كىشىلەرگە مەن كۆرگەن مەزكۇر ئىمپېرىيىنىڭ ئۇلۇغلۇقىنى، زېمىنىنىڭ كەڭلىكىنى، سىزنىڭ مۇشۇنداق ھەممە كىشىگە ئادىل ئىكەنلىكىڭىزنى ۋە ئۇلۇغۋار پەزىلىتىڭىزنى سۆزلەپ بېرىمەن. ئى كەرەملىك پادىشاھ! ياخشى تەرىپىڭىزنىلا قىلىمەن ۋە سىزگە مەدھىيىلەر ئوقۇيمەن» دەپ جاۋاب بەردىم.

پادىشاھ بۇ گەپلىرىمدىن ماختىنىپ، ماڭا قىممەت باھالىق سوۋغات ۋە ئېسىل كىيىملەرنى ھەدىيە قىلىش ھەم مېنى پوچتا بېكىتىنىڭ قېچىرىغا مىندۇرۇپ گۇاڭجۇغا ئاپىرىپ قويۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ئۇ يەرنىڭ ۋالىيسىغا نامە يوللاپ، ماڭا ئوبدان قاراشنى ۋە مەن قايتىپ كەتكۈچە ئۆز ئەتراپىدىكى ئېسىلزادىلەرنىڭ ئالدىنقى قاتارىدا تۇرغۇزۇشنى تاپىلىدى. شۇڭا، مەن گۇاڭجۇ ۋالىيسىنىڭ ھۇزۇرىدا تاكى مەن جۇڭگودىن كەتكۈچە كۈنلىرىم بايا شادلىق ۋە خۇشال ـ خۇراملىق ئىچىدە ئۆتتى».

ئەبۇ زاھىد مۇھەممەد بىننى يەزىد شىرافىي بولسا مەجىد بىننى مۇھەممەد بىننى ئەبۇلەد بىننى بىستەسانىڭ بىر نەۋرە قېرىندىشى بولۇپ، ئۇ شىرافنىڭ ۋالىيسى، مەشھۇر ۋە ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىغا ئىگە كىشى ئىدى. ئۇ بەسرەدە (بۇ ئۇنىڭ ئانا ماكان شەھىرى بولۇپ، ئۇ ھىجرىيە 303 \ مىلادىيە 915 ـــ 916 ـ يىللىرى شۇ يەردە تۇرغان) ماڭا مەزكۇر قۇرەيشىي ئىبنى غەبباردىن جۇڭگونىڭ پايتەختى شىئەن دىيارى توغرىسىدا سورىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. ئىبنى غەببار ئۇنىڭغا بۇ مەركىزىي شەھەرنىڭ كۆلىمىنىڭ چوڭلۇقى ۋە نۇرغۇن ئاھالىسى بارلىقىنى ئېيتىپ بەرگەنىكەن. ئۇ يەنە قوشۇمچە قىلىپ مۇنداق دېگەنىكەن: «مەزكۇر شەھەرنى ئۇزۇن ھەم كەڭرى بىر كوچا ئىككى قىسىمغا ئايرىپ تۇرىدىكەن. پادىشاھ، ۋەزىرلەر، باش سوراقچى، لەشكەرلەر، ئاغۋاتلار ۋە ھۆكۈمەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارنىڭ ھەممىسى شەھەرنىڭ شەرقىي قىسمىغا جايلاشقانىكەن. تۆۋەن دەرىجىلىك ھەرقانداق كىشى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئولتۇراقلاشمايدىكەن، ئۇ يەردە بازار يوق ئىكەن. بىراق، كوچىنى بويلاپ ئېرىق قېزىلغان بولۇپ، ئىككى بويىغا دەرەخ تىكىلگەن ۋە چوڭ ـ چوڭ ئۆيلەر سېلىنغانىكەن.

شەھەرنىڭ غەربكە توغرا كېلىدىغان سول تەرىپى ئاۋامنىڭ، سودىگەرلەرنىڭ، مال بىلەن تەمىنلىگۈچى سارايلارنىڭ ئىشلىتىشى ۋە بازار ئۈچۈن تەقسىم قىلىپ بېرىلگەنىكەن. تاڭ ئېتىشى بىلەنلا پادىشاھنىڭ غوجىدار، ئاغلاقچى، گۇماشتا، ئەمەلدارلىرىنىڭ ياش مالايلىرى پىيادە ياكى ئاتلىق

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

هالدا مەزكۇر شەھەرنىڭ بازار بار ۋە سودىگەرلەر تۇرىدىغان تەرىپىگە ئۆتۈپ تۇرىدىكەن. ئۇلار ئۇ يەردىن تاۋار ۋە لازىمەتلىك نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ قايتىدىكەن. ئۇلارنىڭ ئەتىسىگىچە ئۇ يەرگە قايتا كېلىشى ھاجەتسىز ئىكەن. بۇ شەھەر ئادەمنى ئىنتايىن قىزىقتۇرىدىغان جاي بولۇپ، ئۆسۈملۈكلەر باراقسان ئۆسكەن، سان ـ ساناقسىز ئېرىقلار بىلەن ئايرىلىپ تۇرىدىكەن. شۇنداقلا، ئۇ يەردە بەزىدە پالما دەرەخلىرىمۇ ئۇچراپ تۇرىدىكەن.

ئاللا ياراتقانلارنىڭ ئىچىدە مەزكۇر ئىمپېرىيىنىڭ ئاھالىسى رەسسامىلىق ۋە ھەممە سەنئەت جەھەتتە قولى ئەڭ ئەپلىك ماھىرلاردىن ئىكەن. باشقا ھەرقانداق بىر مىللەت ھەرقانداق قول ھۈنىرى جەھەتتە ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدىكەن. بىرەر جۈڭگولۇق بىرەر سەنئەت بۇيۇمىنى ئۆز قولى بىلەن ئىشلەپ پۈتتۈرۈپ، تەقلىد قىلالمايدۇ دەپ قارىغان چاغدىلا، ئۆزىنىڭ بۇ ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە ئەسىرىنىڭ مۇكاپاتقا ئېرىشىشىنى ئارزۇ قىلىپ، ئوردىغا ئېلىپ بارسا، پادىشاھ دەرھال بۇ ئەسەرنى ئوردىدا بىر يىل تىزىپ قويۇشقا بۇيرۇيدىكەن. ئەگەر شۇنىڭغىچە ھېچكىم ئۇنىڭدىن ئېۋەن تاپالمىسا، پادىشاھ ئاپتورغا ئىنئام بېرىدىكەن ۋە ئۇنى ئۆز سەنئەتكارلىرى قاتارىغا قوشىدىكەن. ناۋادا ئەسەردە ئازراق ئېۋەن سېزىلىپ قالسا، ئۇنى قايتۇرۇۋېتىپ، ھېچقانداق مۇكاپات بەرمەيدىكەن.

بىر كىشى شايىغا بىر تال باشاققا قونۇپ تۇرغان قۇشقاچنىڭ رەسىمىنى سىزىپ ئوردىغا ئەكېلىپتۇ. بۇ رەسىمنىڭ نەپىسلىكىدىن بىر قاراشتىلا ئۇنىڭدىن ھېچقانداق ئېۋەن تاپقىلى بولمايدىكەن. بۇ رەسىم كۆرگەزمىگە قويۇلۇپتۇ. ئارىدىن خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر دوك ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ھالىغا باقماي بۇ ئەسەرنى تەنقىدلەپتۇ. ئۇ پادىشاھ ھۇزۇرىغا كەلتۈرۈلۈپتۇ، ھېلىقى رەسسامنىمۇ چاقىرىپ كەپتۇ. پادىشاھ دوكتىن رەسىمنى ئەيىبلەشنىڭ سەۋەبىنى سورىغانىكەن، ئۇ: «بىر قۇشقاچ بىر تال باشاققا قونغاندا، ئۇنىڭ ئېگىلىپ تۇرىدىغانلىقىنى ھەممە كىشى بىلىدۇ. ۋەھالەنكى، رەسسام سىزغان باشاق ئۇستىگە بىر قۇشقاچ قونۇۋالغان بولسىمۇ، قىلچە ئېگىلمەي، تۇپتۇز تۇرۇپتۇ. ئۇ خاتا قىلغان» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ قاراشنىڭ توغرا ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىپ، رەسسام ھېچقانداق مۇكاپاتقا ئېرىشەلمەپتۇ. ئۇلار مۇشۇنداق ۋە مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان ئىشلار ئارقىلىق سەنئەتكارلارنىڭ قىزغىنلىقىغا ئىلھام بېرىپ، ئۇلارنى ئەستايىدىل ۋە ئىنچىكە بولۇشقا ئۈندەپ، سەنئەت بۇيۇملىرىنى ئىشلىگەندە ئۇزاق ۋاقىت تەپەككۇر يۈرگۈزۈشكە تۈرتكە بولىدىكەن».

بىزدە جۈڭگولۇقلار ۋە ئۇلار ياشىغان جايلار توغرىسىدا كۆپچىلىككە بىلدۈرۈشكە تېگىشلىك نۇرغۇن ماتېرىيال ۋە ئەھمىيەتلىك ئىشلار بار ئىدى. كونا ئەسىرىمىز بولغان «ئۆتكەن زامان تارىخى» ۋە «ئوتتۇرا ھال بايان»لاردا ئوخشاش مەزمۇنلارنى خېلى مۇكەممەل بايان قىلغانىدۇق. شۇنداقتىمۇ بۇ ئەسەرنىڭ كېيىنكى سەھىپىلىرىدە ئارقىغا بۇرۇلۇپ، بۇ مەسىلىنى يەنە ئاز ـ تولا بايان قىلىمىز. ئۇنىڭدىن باشقا، مەزكۇر كىتابىمىزدا ئالدىنقى ئىككى ئەسىرىمىزگە كىرگۈزەلمىگەن بەزى تەپسىلاتلارنىمۇ قىستۇرۇپ ئۆتىمىز.

(تەرجىمە قىلغۇچى ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم يېزا خىزمىتى بۆلۈمىنىڭ پېنسىيونېرى، ئالىي تەرجىمان)